

*I Col·loqui Internacional
d'Estudis Colombins de Barcelona
9, 10 i 11 de desembre de 1993*

Actes

Volum IV

Centre d'estudiS
colombins

**CENTRE D'ESTUDIS COLOMBINS
ÒMNIUM CULTURAL**

*Coordinadora de l'edició: T. Clota
Producció: Casa Boada – Comtal, 26
Secretaria CEC: Montcada, 20, pral.
08003 Barcelona
Telf. 93 319 80 50. Fax: 93 310 69 00
Dipòsit legal: B-16689/95*

COMUNICACIONES

A PROPÒSIT DE L'ESCRIPTRA DE CRISTÒFOR COLOM

Gabriel Roura 5-8

ESCOLIS LINGÜÍSTICS DE L'EPOPEIA COLOMBINA

Pere Català Roca 9-12

LA LLENGUA DE COLOM I ELS CLÀSSICS CATALANS

Caius Parellada 3-17

EL MAPA COLOMBINO DE LA CASA DE ALBA. ¿UNA FALSIFICACIÓN?

Consuelo Varela 18-23

ASPECTES DE TOPONOMÀSTICA COLOMBINA

Pere Català Roca 24-31

IL CONCETTO DI ISOLA NEL *DIARIO DI BORDO* E L'IMMAGINARIO COLOMBIANO

Francesco Giunta 32-34

PROBABLE SOLUCIÓ A L'ENIGMA DEL DESCOPRIDOR: EN JOAN COLOM DE MALLORCA

Jaume E. Amengual Vicens 35-38

LA LLENGUA DE COLOM I LA DE COLOMBO

Josep M. Ortadó i Maymó 39-41

TERRA RUBRA, A LA SARDENYA CATALANO-ARAGONESA

Ernest Vallhonrat i Llurba 42-44

*I Col·loqui Internacional
d'Estudis Colombins de Barcelona
9, 10 i 11 de desembre de 1993*

Actes

Volum IV

A PROPÒSIT DE L'ESCRIPCIÓ DE CRISTÒFOR COLOM

Gabriel Roura

El Centre d'Estudis Colombins en proposar com a tema central del I Col·loqui Internacional "La llengua i l'escriptura de Cristòfor Colom", posa sobre la taula d'estudi allò que constitueix la primera pedra de tota investigació històrica: la proposta paleogràfica. Si aquesta ciència s'ocupa de desxifrar, analitzar i fer el seguiment de les escriptures antigues en el seu desenvolupament històric, de cap manera pot desentendre's de l'acte d'escriure, que és a l'origen del text, subtil armonia entre els signes i la superfície sobre la qual s'inscriuen.

Tota escriptura és un acte creador d'una persona que aporta al sistema uns trets personals que la singularitzen i distingeixen de les escriptures contemporànies. Així l'escriptura neix d'una acció psicofisiològica que es destria en tres caires fonamentals: és un fenòmen muscular, un fenòmen psicològic i un fenòmen social. I sigui quin sigui el punt de vista sota el qual s'observi aquest acte creador, la mà imposa la seva presència puix ella és, a la vegada, part integrant del cos humà, eina del pensament, reflex de l'ésser i mitjà de comunicació entre els homes.

L'escriptura és l'art de la persona humana. A l'hora d'estudiar la persona de Cristòfor Colom cal tenir en compte el fet escriptori com a punt de partença de la seva història personal.

La intenció de la meva comunicació no és altre que la de promoure i confeccionar un "corpus" de tota la documentació manuscrita de l'Almirall Colom per tal de procedir a l'estudi sistemàtic de la lletra de Colom, des del punt de vista paleogràfic. Estudiar el seu tipus d'escriptura digital i l'adscriptió als quatre tipus fonamentals: solidari, trencat, fixe, combinat, o a tipus mixtes o de transició. Cadascuna d'aquestes maneres d'agafar la ploma exerceix ben clarament una influència directa sobre el traçat de les lletres.

Els exemples que els especialistes han aportat sobre aquesta acció, pouant en el repertori de les escriptures contemporànies, podrien, sens dubte, ésser aplicades a l'anàlisi de les escriptures medievals i modernes. Hom entreveu el camp vastíssim d'estudis que constituiria la recerca del tipus cal·ligràfic al qual pertany tal o qual escriptor de l'Edat Mitjana o Moderna, en un medi determinat. Al capdavall es tractaria de remuntar de l'escriptura a la mà que l'ha format: arribar a la personalitat de l'escriptor.

En aquesta línia d'investigació serà possible descobrir l'eventualitat d'una influència del medi, del grup social i familiar, hàbit de vida, per tal d'aclarir les característiques de determinades escriptures. En aquesta investigació, la principal dificultat resideix en l'avaluació exacta de les influències inextricablement barrejades: medi cultural, pertinença política o religiosa, progrés tècnic, grup professional o tradició d'ensenyament.

A la varietat de temptatives destinades a resseguir el misteri de l'acte d'escriure i de l'escriptura, s'endevina que aquesta darrera constitueix un veritable microcosmos de l'individu, d'un grup, d'una època. L'execució espontània de la lletra permet l'estudi, no solament segons el model cal·ligràfic, sinó en la seva dinàmica, en el seu traçat. Això és de gran importància per l'examen paleogràfic, que ha de contemplar, sobretot, l'estudi dels signes mentre són traçats i no quan ja han estat traçats.

La minsa documentació autògrafa de Cristòfor Colom que he pogut veure¹ no permet de fer un estudi mínimament seriós, des del punt de vista paleogràfic, del tipus i caràcter de l'escriptura de Colom. Tot

¹ Autògrafos de Cristóbal Colón y Papeles de América. Los publica la Duquesa de Berwick i de Alba. Madrid, 1892.

amb tot, avanço uns punts de partença d'ulteriors estudis:

Estic d'acord amb el criteri de Josep Maria Castellnou² quan afirma que la lletra de Colom és catalana. Es difícil de parlar d'escriptura catalano-aragonesa. Aquesta, l'aragonesa, és una derivació dels tipus de lletra "procesal" i "cortesana" castellanes. La catalana té procedència de la minúscula cursiva humanística. En la lletra de Colom s'hi podria detectar alguna influència d'escriptura "mercantil".

r les fa de dues maneres ben diferenciades: **r** molt alta dins el mot; **r** més baixa i breu fi de mot.

s presenta tres formes: alta amb l'arc molt pronunciat; rodona final fent lligadura amb la vocal precedent, fent doble banya; majúscula rodona lligant amb la **i** següent en el mot **Sibil·la**.

v amb el primer traç vertical molt alt i acabant a baix amb la panxa tancada amb un petit rínxol.

-aste- grup de lletres executades en **nexe** desconegut en l'escriptura castellana: vegeu el mot **castellanos**.

Cal notar també la clara diferència d'escriptura de Colom amb la dels secretaris castellans els quals usen la cortesana i la procesal amb les derivacions cursive i les característiques pròpies de cada mà.

Estic segur que quan es pugui disposar de tota la producció manuscrita de Colom, microfilmada, serà possible d'estudiar paleogràficament la lletra del Descobridor, amb totes les connotacions que hem apuntat més amunt, aportant dades de capital importància per al coneixement de tant rellevant personatge, de la seva vida, la seva personalitat i, per damunt de tot, la seva adscripció a la nostra terra.

Gabriel Roura

Arxiver. Professor de Paleografia de la UdG

² Butlletí del Centre d'Estudis Colombins. Any III. Núm. 9. 1r trimestre 1993, p.3, col. 2.

MoG. - m. mo Dar. / 5. A. 5.
~~X M Y~~

✓ 5. A. 5.
~~X M~~

Stalmurant

A handwritten signature in black ink, appearing to read "James C. Gandy, Jr.", is positioned at the bottom of the page.

+ always designed to be used

Sonoy o deys qf. en el horario de los sacerdos de la parroquia de
nuestro Señor Jesucristo en la villa de San Juan de la Magdalena
en el año de 1910. A la que asistieron los padres y sacerdotes
de la parroquia. Son quince años de 29 de octubre de 1910.
firmado por mi en la f. f. C. M. S. de la parroquia de San Juan de la Magdalena.

5. des 1910 eing. und. d. 9. 1910
durch den Kommissar des Landes -

لهم إنا نسألك من خير ما سألكت

15. a) von Wittenbergschen Gebieten kommt

— 41 —

CONOCIMIENTO

DE CIEN CASTELLANOS DE ORO, DADO POR CRISTÓBAL COLÓN (1).

+
7 g.

muy virtuoso señor: suplico a vuestra merced me mande a enpres-
tar cien castellanos de oro que he menester para mi despacho de aqui
para yr a sevilla, y los mande a dar a diego tristan my mayor domo
portador desta, el qual dara el conocimiento dellos en las espaldas
desta. fecha oy viernes xxij de otubre 1501.

a lo que v. m. mandare

S.

S. A S.

X M Y

El almirante.

+

(En las espaldas.)

almirante de las yndias 3 xlviij d.

Conozco yo diego tristan que rescibi de vos el señor thesorero Alonso de morales los cien castellanos de oro en este conocimiento del señor Almirante contenidos, que son quarenta e ocho mill e quinientos maravedis, e porque es verdad firme aqui mi nombre. hecho en granada a xxiiij de otubre de 1501 años.

D.º tristan (2).

En los ciento cinquenta mil de que yo despues le di conocimiento, se descontaron estos los quales 150 mil me mandaron adar s. a. por ayuda de custa en sevilla en henero (3).

(Conocimiento de cien castellanos quel thesorero dio á diego tristan para el señor Almirante.)

(1) Autógrafo.

(2) Firma autógrafa.

(3) De mano de Colón.

ESCOLIS LINGÜÍSTICS DE L'EPOPEIA COLOMBINA

Pere Català Roca

Una necessitat primordial, en produir-se el coneixement de les Noves Terres, fou l'entesa lingüística. No fou tasca fàcil que els indis aprenguessin quelcom més que mots solts castellans i encara més ardu fou que els conqueridors empressin expressions pròpies dels països visitats.

Hom ha indicat que la primera paraula del Nou Món penetrada en la llengua espanyola fou "canoas" (Osvaldo Chiareno, *Recenti studi sulla lingua scritta di Colombo*, a "Atti del I Convegno Int. di Studi Americanistici", Gènova-Rapallo 10-14 nov. 1974; A.I.S.A., Gènova, 1975, p. 114). En tot cas, és l'únic terme americà que Colom, havent-lo oït als arauacs de les Bahames, inclou en la seva famosa Carta a Lluís de Santàngel; Nebrija l'enregistra en el seu Diccionari, del 1495.

Una altra paraula indígena que aviat aprengueren Colom i els seus companys és "cacique", 'rei o reietó', documentada pel Diari de Navegació del Primer Viatge ja el 17 de desembre del 1492.

El mateix Diari colombí aludeix, sis dies abans, els temuts "Caniba", "que Caniba no es otra cosa sino la gente del Gran Can, que debe ser aquí muy vecino, y terná navios y vernán a captivarlos, y como no vuelven creen que se los han comido". Es tracta, doncs, de caníbals; expressió que reapareix, en el Diari, el 26 de desembre, amb l'aclariment "los de Caniba, quelllos llaman Caribes", i segueix en altres dates. La preocupació pel llenguatge fa que l'Almirall consigni, el 12 de desembre, que "cada dia entendemos mas á estos indios y ellos á nosotros, puesto que muchas veces hayan entendido uno por otro".

Inversament, els indis aprenien paraules castellanes: "camisa", "jubón", "Almirante", "Dios", "oro"... Respecte a aquest mot darrer, retenim que l'historiador mexicà Miguel León Portilla ha escrit que la primera paraula que els mexicans -ultrapassem, per tant, l'època colombina- van aprendre de l'espanyol que els era imposat no va ésser ni "Dios", ni "la Virgen", ni "Jesucristo", ni "el Rey", sinó "oro".

Tornem al període inicial, quan, el 18 de desembre del 92, Colom escriu haver mostrat, "al Rey (que) llamaban en su lengua Cacique", un "excelente" d'or -moneda que valia dos "castellanos"-, "en que están esculpidos vuestras Altezas, y se lo amostré, y le dije otra vez, como ayer, que vuestras Altezas mandaban y sefloreaban todo lo mejor del mundo, y que no había tan grandes Príncipes, y les mostré las banderas reales y las otras de la cruz, de que él tuvo en mucho; y que grandes señores serían vuestras Altezas, decía él contra sus consejeros, pues de tan lejos y del cielo me habían enviado hasta aquí sin miedo; y otras cosas muchas se pasaron que yo no entendía, salvo que bien vía que todo tenía a grande maravilla".

El Descobridor reca que "me falta la lengua" per als tractes materials i espirituals amb els indígenes (Varela-Gil, *Cristóbal Colón; textos y documentos*, p. 278). Ocasió hi hagué que alguns autòctons, en veure que hom treia paper i ploma per a escriure, s'esvalotaren i s'escapoliren, tement que l'acte era de bruixeria (Hernando Colón, *Vida de Colón*, cap. XCII).

L'Almirall s'endugué, de retorn del Primer Viatge, alguns indis, pensant que puguessin servir, amb el temps, d'intèrprets ("lenguas"). En conseqüència, anys a venir hi ha esment del "indio que yo traigo, qu'es Diego Colón, uno de los que fueron a Castilla, el que ya save fablar muy bien nuestra lengua" (Varela-Gil, *ob. cit.*, ps. 293 i 296). Podem apreciar, de passada, que el tal indi duia el nom d'un germà de l'Almirall; el P. Las Casas inferia que l'aborigen era procedent de l'illa de Guanahaní i reflectí que, tornant de Castella, "vivió en esta isla muchos años conversando con nosotros" (*Historia General de las Indias*, cap. XCIV). Sabut és que el fet d'un natural adoptant el nom del seu amo o principal no resultà infreqüent.

Al coneixement etnogràfic del Nou Món va contribuir eminentment el català Ramon Pané (o Paner), amb la seva *Relació sobre les Antiguitats dels Indis*, ben estudiada modernament per José Juan Arrom i que s'inicia amb el conegut paràgraf: "Jo, fra Ramon, pobre ermità de l'Orde de Sant Jeroni, per manament de l'il.lustre senyor Almirall i virrei i governador de les Illes i de la Terra Ferma de les Índies, escric el que he pogut aprendre i saber sobre les creences i idolatries dels indis, i de com veneren els seus déus". Amb les interessants notícies, comunica que "un indi anomenat Guaticaba, que després es digué Juan" morí com a màrtir, dient "Déu naboría daca, Déu naboría daca", que vol dir 'jo sóc servent de Déu'. Hem de dir que ens valem de la traducció al català publicada per la "Comissió Amèrica i Catalunya 1992" i, puix que en altres versions, no catalanes, la frase motivadora del martiri és "Dios naboria daca", entenem que el primer mot d'aquesta expressió deu ésser l'apropiada.

Pané informa que "el primer que va rebre el sant baptisme a l'illa d'Hispaniola va ser Juan Mateo, el qual fou batejat el dia de l'evangelista sant Mateu l'any 1496" i, en el seu relat, dóna entrada als substantius "zemi", "cacic", "canibals", "naborías", "ajes"... Segons Arrom, Pané hauria enllistit la *Relació* no pas abans del 1498 i, en contradicció amb el que han escrit alguns autors, inferidors que fra Ramon només entengué una de les tres llengües dels indis de Quisqueya, la dels macorixes -que no era la general de l'illa-, Arrom manifesta que Pané va viure uns quants anys entre els taínos i que va tenir temps -sobretot per l'ajuda que li proporcionà Guaicabanú- d'aprendre coses pertocant la llengua illenca general.

Varela-Gil (*ob. cit.*, p. 496) recull el pensament coetani que els indis "no se entienden los unos con los otros mas que nos con los de Aravia).

El 14 de febrer de 1502 els Reis contestaven a Colom, desitjós d'emprendre el Quart Viatge, que "a lo que dezis que quereys llevar uno o dos que sepan arravigo a nos place" (*Pleitos Colombinos*, I, Sevilla: Escuela de Estudios Hispanoamericanos, 1967, p. 186).

Encara que ho estimo mera coincidència -i, per tant, sense veure-hi enllà-, no em sé estar d'indicar que, segons P.M. d'Anghiera (*Dec. III, l. IV*), en alguns dels llocs visitats per Colom en el seu Quart Viatge, l'home era dit, pels naturals, "home", i, oi més, per dir "fuig!", deien "hoppa home", ben semblant al nostre "apa, home!" (Ho treiem d'Emmanuele Santi Barberini, art. a "Pietro Martire d'Anghiera" 1978, p. 216).

No tanta casualitat hi ha en el lèxic del Descobridor, respecte al parlar català, quan li trobem expressions com "legumes dos vegadas en el año" (Varela-Gil, *ob. cit.*, p.314), "enhondir los navios" (*id.* 489), "animalias menudas y grandes" (*id.*, 495), "del oro y faremos justicia" (*id.*, p. 282) i altres.

I, puix que el present Colloqui s'orienta al camp lingüístic, creiem aprofitable l'ocasió per tal d'assenyalar l'error que es produeix, al nostre veure, quan hom identifica el "Jacobus Trottus" que, tot just arribat Colom del Primer Viatge, en comunicà la notícia al Duc de Ferrara (Hèrcules d'Este), amb un pretès Giacomo Trottì; així ho trobem per exemple, a la *Bibliografia Colombina* publicada per la R. Academia de la Historia, Madrid, 1892. La notícia és ampliada per J. Poch Noguer (a *Cristóbal Colón*, Barcelona: Juventud, 1940, p. 49) d'aquesta faísó: "Un tal Aníbal de Zennaro, italiano establecido en Barcelona, escribió también por aquellas fechas una carta a su hermano Giacomo Trottì, agente del duque de Ferrara en la corte milanesa, participándole que un individuo llamado Collomba había hallado oro y grandes riquezas en la otra parte del mar. Trottì transmitió la noticia a su señor y añadió por su cuenta que el tal Collomba -traducción italiana de Paloma- era español". Observem que l'al.ludit Aníbal de Zennaro (així també al *Libro Copiador de Cristóbal Colón*) apareix escrit Aníbal Januarius en altres referències, com, posem per cas, a la indicada *Bibliografia*... En especial, volem precisar, però, que "Trottì" no ens sembla pas que sigui cognom, aquí, ans sospitem que es tracta de l'ofici o servei que l'individu exercia: la comesa de correu o misatger. D'ésser cognom, resulta que Aníbal (de Zennaro o Januarius, formes de fàcil unificar) el tindria distint del seu germà; en canvi, la missió que consta realitzada llavors per aquest germà s'adapta plenament a la funció de "troter" que, contemporàniament,

-el 30-IV-1493-, se'n revela en un escrit real, datat a Barcelona: "...entre las cartas que lleva este trotero, va una carta..."

Tanquem la digressió i enfoquem la toponímia aplicada pel Descobridor. Sovint és eloquent i a vegades descriptiva: "fortaleza de Santo Tomás" ("para recalcar su triunfo sobre los incrédulos que habían negado la existencia del oro en aquellos lugares". (H. Colón, *Vida de Colón*); "punta de la Galea" ("parecía una galera que fuese a la vela", *íd.*); "Boca del Drago" ("porque el Almirante con trabajo y peligro suyo lo experimentó", Las Casas, *Historia General de las Indias*); "Puerto de los Hidalgos" ("porque fueron delante algunos hidalgos para disponer que se abriera camino", H.C., *Vida de Colón*); "cabo de Gracias a Dios" ("porque se padeció", *íd.*); "el Retrete" ("adonde me retruje con harto peligro y enojo, Navarrete, *Viajes de Colón*); "Costa de Oreja" ("traen las orejas horadadas", H.C., *Vida de Colón*); Cabo de Padre y Hijo" ("porque tenía dos farallones, uno mayor que otro", L.C., *Historia General de las Indias*); "Boca de la Sierpe" ("por el espanto, H.C., *Vida de Colón*); "Rio de Oro" ("porque diz que hallaron ciertos granos de oro, en él, a la pasada", L.C., *Historia General de las Indias*); "Isla de la Trinidad" ("porque así lo llevaba determinado, que la primera tierra que descubriese así se llamase", L.C., *Historia General de las Indias*); "Santa María de Guadalupe" ("por devoción y a ruegos de los frailes de la casa de aquella advocación, a quienes había prometido dar a una isla el nombre de su monasterio", H.C., *Vida de Colón*); etc. El P. Las Casas comenta: "Hace mención el Almirante de muchas puntas de tierras e islas, e nombres que les había puesto, pero no parece cuándo, y en esto y en otras cosas que hay en sus itinerarios, parece ser natural de otra lengua, porque no penetra del todo la significación de los vocablos de la lengua castellana, ni del modo de hablar della".

Alguns topònims del territori conquerit foren respectats o almenys recordats: "Paria es nombre propio de la tierra" (*Pleitos*, VIII, 445); "aquella tierra se llamaba Cuba" (H.C., *Vida de Colón*); "llamada por ellos Babeque" (*íd.*); "la isla Isabela, que los indios llamaban Saometo" (*íd.*); "llamó aquel golfo, que los indios llaman Samaná, golfo de las Flechas" (*íd.*); "la llamaron los indios Cibao, de ciba, que es piedra, quasi pedregal" (L.C., *Historia General de las Indias*); "Yuyaparí, que hoy se llama el río de Camarí" (*íd.*); "que llamó de Sant Juan Baptista... que llamaban Boriquen los indios" (*íd.*).

Els canvis, les imposicions, les exigències, els tropells, els abusos, els urcs..., per força habien de congriar i desfermar, en la raça ultratjada, l'esperit de revolta. Escoltem aquesta declaració de Fra Ramon Pané: "...estiguérem gairebé dos anys amb aquell cacic Guarionex, ensenyant-li sempre la nostra santa fe i els costums dels cristians. Al començament va mostrar bona voluntat i donà esperances de fer tot el que nosaltres volguéssim i de voler ser cristià, dient que li ensenyéssim el Pare Nostre, l'Ave Maria, i el Credo i totes les altres oracions i coses que són pròpies d'un cristià. I així va aprendre el Pare Nostre i l'Ave Maria i el Credo, i també ho aprengueren molts de la seva casa, i cada matí deia les seves oracions i feia que les diguessin dues vegades al dia els de casa seva. Però després es va enfadar i va abandonar el seu bon propòsit, per culpa d'altres principals d'aquella terra, que l'increpaven per voler obeir la llei dels cristians, sabent com sabia que els cristians eren malvats i per la força s'havien apoderat de les seves terres. Per això li aconsellaven que no s'ocupés més de les coses dels cristians sinó que s'unissin i es conjuressin per matar-los".

S'havia capgirat la inicial eufòria de quan els naturals festejaven la vinguda del Guamiquina dels cristians; "Guamiquina, llamaban al señor grande" (Las Casas, *Historia General de las Indias*, cap. XCI); és a dir, a l'Almirall.

L'obsessió per l'or determinaria àdhuc l'especial topònim Castilla del Oro, aplicat a un sector americà, i d'aquest nom sí que n'hem de dispensar el Gran Navegant, puix que ell ja era mort quan, l'agost de 1513, el rei Ferran instruïa el seu ambaixador a la cort de Portugal: "Y que agora me han dicho que algunos navios de su reyno (*de Portugal*) an ydo a descubrir a la tierra, que asta aqui se ha llamado Tierra Firme e agora mandamos llamar Castilla del Oro, y ellos, so color de yr a la tierra que llaman ellos del Brasil, que esta apegada a la dicha tierra de Castilla del Oro, an entrado en lo que está descubierto por nuestro mandado mucho más adelante de lo que pertenece a Portugal..." (Antonio de la Torre / Luís

Suárez Fernández, *Documentos referentes a las relaciones con Portugal durante el reinado de los Reyes Católicos*, III, Valladolid, C.S.I.C., 1963, p. 233). Ara, però, l'objectiu s'endevina de fricció entre Castella i Portugal; el topònim és eminentment polític, respon a interessos encontrats, i ho robora l'assentament que, el 24-XI-1514, el rei Ferran concertà amb el seu pilot major Juan Díaz de Solís (Fdz. de Navarrete, *Viajes de los Españoles por la Costa de Paria*, Madrid: Espasa Calpe S.A., 1937, p. 178). És una altra història, però, aquesta Castilla del Oro -també documentada pels *Pleitos Colombinos*, VIII, ps. 427, 462, 522 i 531- que excedeix, com hem dit, dels temps que visqué el Descobridor.

Barcelona, octubre de 1993.

LA LLENGUA DE COLOM I ELS CLÀSSICS CATALANS

Caius Parellada

En començar aquesta comunicació adreçada a rellevar la influència catalana que plana damunt la prosa del gran Almirall -prosa, altrament, poc fàcil de determinar i que ens ha pervingut a través de transcripcions d'altri, en especial del P. Casaus, més conegut per Las Casas-, em plaurà de fer unes consideracions prèvies. En primer lloc, que no aprofundiré gaire l'estudi dels diferents punts tocats i en limitaré el nombre. I en segon lloc, que em permetré de treure algunes conclusions concernents a la realitat lingüística del Descobridor.

D'altra banda, cal remarcar la gran dificultat que comporta l'estudi de la matèria que ací intentarem d'escatir. Perquè al marge d'allò suara al ludit sobre l'escassa fiabilitat dels texts, acreuada encara per la poca fidelitat de les edicions, hi ha el propi problema de la llengua, la qual, essent la que volem ara estudiar, vella de cinc segles, ens posa davant una tasca d'arduitat esglaïadora. De més a més, hi ha el problema que planteja el fet que les llengües que prenen haver deixat la seva empremta sobre el llenguatge de Colom -el seu llenguatge vistent, ço és, el castellà- que són el català, el portuguès i l'italià, com a llengües romàniques que són, ofereixen molts punts de contacte, mots d'arrels comunes i modismes més o menys semblants que poden destarotar l'observador. Per això convé de limitar l'assenyalament de mots com a pertanyents a una determinada llengua, als que en són peculiares o que en són originaris.

Un altre punt a tenir en consideració, és el de la influència catalana damunt la prosa castellana del segle XV. Al marge de l'influx directe, hi ha el fet de l'estada a la cort d'Alfons IV, a Nàpols, d'un enfilall de poetes i escriptors castellans atrets per la munificència del dit rei o cridats per ell. Això va ajudar a crear un estil granament amarat de ressonàncies catalanes, car malgrat les circumstàncies de lloc i la tirada castellanista del rei citat, no per això deixava d'ésser una cort catalana, tant per efecte de la tradició secular de la monarquia nostrada com per la persistència de continuar-hi gran nombre de catalans entre els quals, poetes i artistes. Un exemple clàssic de castellà influït pel català és el del cronista Alonso de Palencia, el qual empra mots com ara: *soberviosa carne, escarnir, remembrado, fossado, folgança, disputación, salvo, baraute, requesta, repelir, destruidor, aficionada, cabelladura, sobrar* (oprimir, superar, vèncer), *lard, magreza, praderia, señaladamente*, etc., ultra solucions sintàctiques pròpies de la prosa catalana de l'època. Aquesta circumstància s'ha de tenir molt en compte en trobar-nos amb certs mots netament catalans que també pertanyen a la literatura castellana d'aquells temps, car ens permet albirar el ver origen d'aquells mots, o manllevats o influïts. És el cas, entre d'altres, de *sobrepujar, trabucar, exercitación*, etc. Dit això, passem ara a estudiar, encara que sigui per sobre, alguns mots reveladors que apareixen en els escrits de Colom, tenint en compte, altrament, que Colom introduí una munió de mots marítims catalans al castellà, després emprats a betzef.

Partida: En el sentit en què Colom l'usa, de part d'un terme o territori, és paraula exclusivament catalana. I era dús general en aquell temps. Endemés, com afirma Joan Coromines, encara es fa servir correntment i en tot el català occidental i també a tot el migdia del Principat més enllà del Llobregat. Exemples: "mas en todas estas *partidas* no se hallara la perfección de los puertos" (Colom). "En la illa ha dues *partides*" (Muntaner). "E que vaja en aquelles *partides* on Déu e ventura me voldran guiar" (Llull).

Quadra: El mateix es pot dir de *quadra*, que també significa part d'un terme, per bé que aquest mot tenia un sentit més jurídic com a part d'una baronia o castllania. Tant *quadra* com *partida* han estat mots d'ús notarial constant fins a mitjan segle propassat, quan s'extingí per ordre del Govern la nostra secular organització notarial i l'empre de la nostra llengua en els documents que els notaris autoritzaven. Exemples: "Por una *cuadra* anduve" (Colom, lletra a Santàngel). "En cascuna *cuadra*" (Tirant).

Nombre: És un mot enormement revelador, que incomprendiblement ha estat negligit. Significa, és clar,

número, quantitat, però els observadors espanyols no han sabut o no han volgut veure-ho i han suposat que significava *nombre*, és a dir, *nom*. El que no es comprèn és que davant la dificultat del mot *nombre* posat per Colom al darrera de "setcentas islas de", alguns transcriptors el transformin en *nombré* i deixin així la dita frase: "Setcentas islas *denombre*".

Branchetas: Castellanització de *branxet*, gos caçador, que Colom empra en la narració del 17 d'octubre de 1492. "I aí avia perros mastines i *branchetes*", i que també havia estat utilitzat per Ausiàs March en un bell poema: *Ab milans caç la ganta i ab branxet la llebre corredora*.

Animàlia: És una paraula molt característica que vol dir salvatgines, feristeles; en castellà *alimañas*. Diccionari Aguiló: *Verms, serps i altres animàlies*.

Caratona: És un mot de caràcter paratgívola, fet servir per Colom i modernament pel gran escriptor Joaquim Ruyra. Els comentadors no el saben explicar.

Manera: En el sentit de classe, mena o varietat, és catalana. Comparem les frases de Colom. "muchas *maneras* de aves", "Arboles de muchas *maneras*", amb la del Tirant, "e tota *manera* de fustes".

La mar de través: Locució formada per mots idèntics en castellà i català, però que com a tal és típicament catalana. Així, al costat de la frase de Colom, "estava ya la nao *la mar de través*", podem llegir en el Tirant: "la galera donà a través en les mars de Tunis".

Aver lengua: Locució també corrent en el català del segle XV. Conferim: "*Aya lengua con este rey*" o "para *aver lengua* con este rey o señor", de Colom, amb aquests fragments: "Los alans n'*havien haguda llengua*" de Ramon Muntaner o "per no *donar llengua* de si mateixos", del Dietari de la Generalitat.

Estar en derecho: Expressió que es correspon amb la catalana *en dret de*, de la qual sembla una traducció. En el relat del tercer viatge Colom escriu: "a estar *en derecho* con el paralelo que passa por la sierra Leoa" i "a estar *en derecho* d'esta raya", a què podem oposar "Com Tirant *en dret* de la finestra de la princesa", "gran flota *en dret* de a dita vila" (Novells Ardits) i "una trapa *en dret* del trespol" de Bernat Desclot.

No dar lugar: Es tracta de la locució *donar lloc* molt corrent en el català d'aleshores, i molt usada per Colom: "el tiempo no me *da lugar* que escriba", "no me quiso *dar lugar* que yo me saliese de él ni me levantase de la mesa, salvo que yo comiese". I per l'altra banda: "Car en aitals bones obres, tota bona persona hi deu *donar loch*", Havien pres Salses a tracte del Sr. Rey que a tot a *donat lod*" (Ardits).

Restinga: *Restinga* o *restringa* és un mot fet servir per Colom abundantment en el diari del primer viatge i que ha donat lloc a discussions sobre el seu sentit i origen. Segons Coromines, *restinga* és una prolongada línia d'esculls que tanca una extensió de mar més o menys petita i afegeix que *restinga* en boca dels mariners i pescadors de la Costa de Llevant, esdevé el mot més corrent per a designar el que en les costes valencianes s'anomena una *barbada*.

Boltejar: Paraula clarament catalana amb el canvi de la *ue* per la *be* i que trobem en Colom, "en este rio podrían los navíos *boltejar*" i el Dietari de Novells Ardits, "la nau de Setantí e tot lo jorn *volteja*".

Qui: Colom ens sorprèn més d'un cop amb el pronom *qui*, "a *qui* yo di unos cascabeles", "a *qui* yo llamaré Cabo Fermoso" (19 d'octubre de 1492), el qual mot és obviament català. Nogensmenys, en la seva tasca de detectar italianismes, Consuelo Varela pretén, a parer meu a tort, que es tracta de la paraula italiana equivalent, *chi*. Tanmateix, posats a suposar, sembla més lògic que es tracti d'un *qui* català idèntic al *qui* de Colom que no pas d'un *chi* tan dissemblant.

Y: Colom empra diverses voltes el mot *y* amb el valor de l'adverb *hi*, tant viu en els nostres clàssics i no cal dir-ho avui. Exemples: "Diz que *y* no hallo nada de oro" (6-1-1493), "Y a aquí en la boca de dicho rio el mejor puerto" (12-11-1492). I en el Tirant llegim, "és-*hi* vingut un altre rei", "si *hi* vens no tingues esperança dubtosa".

Colla: És un mot clarament català, però que hom s'entesta a considerar italià, amb el sentit de vent. Tanmateix, no sembla pas que això sigui cert, car no apareix així als diccionaris italians amb aquesta acceptació i, d'altra banda, el sentit amb què Colom l'empra s'adiu ben bé amb el que té en català. Ultra això, trobem exemples en Desclot, que escriu: "he mantinen arboraren e *collaren* e puis feren vela", i en Muntaner, "quan hagren pres comiat eixiren de la nau e la nau estava a la *colla*", en les quals frases la paraula esmentada no té pas el sentit que li atribueix Consuelo Varela per fer-lo italià.

Angla: Aquest mot és considerat una castellanització del portuguès *angra* "badia o esparagol", i com que era de nova introducció i no se n'entenia el sentit, hom considerà que volia dir *cabo* que és el que li donen els diccionaris espanyols a partir del *Diccionario marítimo* de l'any 1831. Ara bé, és indubtable que el mot pertany a la llengua catalana i que el sentit que li donà Colom de gran entrant del mar a la terra, és el que val.

Reguardo: Aquesta és una paraula molt viva en el català medieval. Consuelo Varela ha volgut trobar orígens extravagants al *reguardo* que fa servir el Descobridor, per exemple, a "que qualquier nave puede surgir en él sin miedo y entrar sin *reguardo*", del dia 9-12-1492. Diu que el mot existeix en català, en francès i en italià. Ara bé, en francès sembla dubtosa la seva presència i el *rigardo* italià és posterior al *reguard* català segons el mestre Coromines. Per contra, en català *reguard* apareix contínuament des de molt antic. Exemples: "Havien *reguard* que no s'afollàs pel prenyat" (Desclot); "no fugrien ne per *reguard* ne per temor" (Jaume I); "si algun hom haurà feyta alguna mala feyta a la ciutat de Tortosa e per *reguard* de la senyoria" (Costumes de Tortosa); "que *reguard* havia que no fos escarnit per los homens mateixos de la vila" (Desclot).

En todo y por todo: Locució que Colom utilitza en el Memorial lliurat a Antoni de Torres: "que *en todo y por todo* nos ha guiado hasta aquí" i que es veu molt abans estergit al Dietari de Novells Ardits en aquesta forma "essent obligat *en tot i per tot* a les Ordinacions".

Bien e diligentemente: "Cuán *bien e diligentemente* ha servido", del Memorial citat. Enfront d'això trobem els següents exemples catalans, "vos manem que *bé e diligentment...*" (Ordre de Pere III el Ceremoniós). I també és llegut de transcriure la frase "aver servido *bien e leament*", lletra de Didac Colom.

Recapto i recabdo: Emprats per Colom en els sentits diversos que té el mot català *recapte*. Així, escriu: "ponerlo en *recapto* en alguna fortaleza" i també "Hojeda, criado del Duque de Medinaceli, muy discreto mozo y de muy gran *recabdo*". Paraules que es corresponen amb les que escriuen Muntaner i Desclot en les frases següents: "lleixa al Castell de Gerba e l'illa bon *recapte*" i "qui aço fa no és home de *recapte*".

Podríem continuar esgranant un bell seguit de paraules que prou mereixerien una explicació, puix que presenten un interès extraordinari, ja sia per la seva catalanitat, ja per la importància del mot en si o perquè aquest necessita que se'n remarquin les particularitats. En aquest darrer cas es trobarien *ombre*, *refrescamiento*, *regimiento* (*regisme*), *trabucar*, *llenero*, *deshonestidades*, *salvo*, *aviamiento*, *facer fin* (traducció exacte de l'usual *fer fi*), *cercar* (en el sentit de *reórrer*, català), *protestaciones* i moltes d'altres. Pel que fa a *refrescamiento* podem dir que tradueix el significat de *refrescament*, és a dir, de restauració de forces o de vitualles i de reparació. I pel que es refereix a *salvo*, que Colom fa servir a tort i a dret, es troba també emprat a balquena pels nostres escriptors clàssics, especialment per Muntaner. Comparem "se asentaron todos, *salvo* dos hombres", "ninguna bestia de ninguna manera vide, *salvo* papagaios" de Colom amb la frase de Muntaner: "no vull ajuda ne secors d'hom del mon, *sal* de vos vassalls e sotmeses".

I ara m'agradaria esmentar dues paraules corrents que han passat desapercebudes, però que gens per això no perden interès: són *libraria* de l'11 d'octubre de 1492, quan Colom escriu que "era gente que mejor se *libraría*" i *sintieron* del 21 d'octubre, quan diu que "la gente d'ella cuando nos *sintieron*". Tots dos verbs semblen traducció del *lliurar* i del *sentir* catalans enfront de l'*entregar* i l'*oir* castellans.

Deixant de banda aquest aspecte d'examen de mots i modismes, és instructiu de torbar-se en punts com és ara el gènere, on trobem el masculí en mots com "*el senyal*" i "*el nariz*"; B) construccions amb la preposició *a*, com "*al medio de la isla*", "*a los braços*"; C) amb la preposició *de*: "*pensaron de enviarne a mi*",

“determine de volver”, “yo no curava de ir a tierra”; D) combinacions de mots com “*de todos* colores”, “*todos* santos”, “*todos* tres navios”; E) o com la de “*tanto* son fieles”, “*tanto* fue el aviamiento”; F) l’ús de *com* a tall de conjunció, “le dije como...”; G) l’ús de la preposició *de* en la frase de Colom: “jamás dicen *de* no” –que també és construcció italiana- per bé que era comuna entre els escriptors catalans; H) l’empre del verb *venir* a la faisó catalana, “este cabo a donde yo *vine*”, “hasta el día que *vine* a una población”; I) contruccions com: “le hize señas *qué* era aquello”; J) supressió sistemàtica de les preposicions *a*, *de* i *en* davant la conjunció *que* d’una frase completiva, “no me quiso dar lugar *que* yo me saliera”; K) l’ús sovintejat de les fòrmules *por menudo* i *por mercé*; L) el cas que astora Consuelo Varela d’un ús de la preposició *a* estrany al castellà, però que en el català d’aleshores era vivent, com és ara en la frase “*a fer i a* crear rey”; M) utilització de l’article *el* com a neutre en “*el espiritual*” o “*del temporal*” emprats per Colom i viu en el català d’aquell temps; N) la combinació *que no* per exemple en la frase de Colom “era más pequeña *que no* la isla de Samoet”; Les formes *muy más* atrevido, *muy más* presto, etc.

Per cloure aquest apartat i prescindint d’altres formes sintàctiques de Colom, com les que es refereixen a l’ús de *el qual* en especial com a adjectiu relatiu, que sorprèn per la traça amb què el juga, ens referirem ara a algunes construccions típiques del Descobridor que lliguen amb les corresponents catalanes. Aquella de “*no solamente* a la España, *más* todos los cristianos tendrán aquí refrigerio y ganancia”, que té la seva rèplica en les consuetes de Bernat Metge, “Tolgué’m *no solament* la vista, *mas* los ulls”; del Curial, “*no solament* de la belleza de Laquesis, *mas* encara de la sua natural...”. Aquella altra tan típicament catalana del *quant més... tant més*, que trobem, per exemple en el Tirant, “*Quant més* ella resplandeix, *tant més* los encega”, que Colom es complau a fer servir amb desimbotlatura: “E *cuanto más* bajo se van al austro, *tanto más* llega al extremo” i “*Cuanto más* yo decía, *tanto más* se doblaba a poner esto en vituperio”.

Cal esmentar ací dues paraules colombines de gran significació: *surgir* i *ombre*. Pel que fa al verb, Coromines afirma que en el sentit de fondejar ve del català *sorgir*, el qual es propagà a totes les llengües veïnes de Portugal fins a l’Adriàtic i que mentre a Portugal hi entrà al començament del segle XVI, a França ho féu durant el mateix segle i a Itàlia no se’n té notícia fins al 1598. I pel que esguarda a *ombre*, no és altre que el pronom indefinit *hom*, de tan antiga tradició en la nostra literatura, on ja el trobem en Ramon Llull, “Ja en Índia parlava *hom* d’ell” i en Jaume I, “Ne trovava *hom* que negun rei de David e de Salomo ençà hagués tant regnat” i que Colom també fa servir, “Donde quier que *ombre* se halle” i “de que *ombre* se pueda ayudar”, totes dues frases del Memorial Iliurat a Torres per als Reis Catòlics.

I per acabar mencionarem una restallera de mots o modismes de Colom, de tirat ben català. Així, el “*enviar a decir*”, que és el “*trámeterten-me a dir*” de Muntaner; “*al sol salido*” que és “*el sol eixit*”; “*a derecho camino*” que és “*dret camí*” de Bernat Metge; “*el por semejante*”, que és el “*per lo semblant*” del Novells Ardits; “*en poco espacio de tiempo*” que és “*per un poc espai de temps*” de Rois de Corella; “*le han hecho favor e ajuda*” que és idèntic en Muntaner; “*al present me ocurre*” de Colom, que ja no cal ni comparar; “*una de limpia y otra de non*”; les formes “*otro tanto, otro tal, otro si*”, que en la seva versió catalana eren usadíssimes; “*allén de la linea sobredicha*” de Colom, que trobem en el passatge de Jaume I, “e nos vem lo pendó qui era *allén* on nós devem passar”, les locucions *de fresco*, *de grado*, que Colom fa servir i que existien en català, per exemple, en Ramon Llull: “Lo senyor del castell se féu de *grat* son *hom*”; el ja transcrit de “*tanto son fieles*” amb el *tant* separat del mot que acompaña, la qual cosa és molt característica ja des de Llull: “*tanta* és noble e alta virtut caritat”.

Com a resum de tot l’exposat, ens permetem d’afirmar que l’empremta catalana que s’adverteix en la prosa coneguda de Colom, principalment en els fragments del diari del primer viatge oficial en què ell apareix com a parlant, la lletra a Santàngel, i el relat del tercer viatge, és tant fort, que hom es veu obligat a cercar-hi una raó. Un dels corrents és atribuir-la a l’existència d’una llengua franca; ço és, una mena de llenguatge propi de la marineria del Mediterrani. Aquesta, pel que fa a certs catalanismes i també a certs mots aliens al castellà, es la posició de Consuelo Varela, la qual suposa que durant els seus anys jovenívols Colom hagué d’entendre’s amb els seus companys en la gerga o argot que hom anomenava *levantisca*.

Ara bé, si sabem que les costes d’aquell llevant, les illes italianes incloses, al sud de la península italiana i també al nord d’Àfrica, d’on els seus reis i reietons es lletrejaven amb els monarques catalans en la nostra llengua, eren terres on el català amb el seu comerç i les seves naus, amb els seus consolats i encara amb les

seves lleis del magne llibre del Consolat de Mar, soberguejava i era ben conegut, podem entendre perfectament com aquesta *gerga llevantina* no era altre que el catalanesc gloriós i alhora un eufemisme per fer-lo desapareixer del mapa, tal com es va fer aleshores i des d'un altre camp amb el fals i maliciós apel·latiu de llemosí.

Tanmateix, i anant més enllà, es pot arribar raonablement a l'affirmació d'una redacció catalana dels documents esmentats del Descobridor. Perquè és cosa prou sabuda que els diaris de Colom o bé ens han arribat en versions d'altri o bé han desaparegut, com és el cas del segon viatge, i que els originals de les lletres a Santàngel i a Sanxis han sofert una sort semblant. Davant d'un estat de coses tal i en presència d'una prosa tan cafida de catalanismes, és llegut que ens demanem si no fóra cert que els originals desapareguts eren en català i que fou per tal raó que es feren fonedissos.

Perquè, si no fos així quina fou la causa de la desaparició dels originals?

NOTA: Malgrat els mots esmentats precedentment, em sembla avinent de fer una breu llista d'alguns altres d'importants, neglidint de fer-ne una relació més extensa.

Abastadas; aparejar, mot que en la seva forma catalana d'*aparellar* era d'ús constant; *amainar*, d'origen català segons Coromines; *Bojar*, de *vogir* segons el mateix mestre; *Bonete*, ja emprat el 1204 en la forma *bonet*; *cossario*; *despender*; *divinal*, mot inconfusible, emprat sempre en aquesta forma en el català d'aleshores; *certinidad*; *llenero*, traducció de *plener*; *mossèn*; *virey*, que en la forma oficial imposta per Ferran II era *visorrey*; *cogedores*, és a dir, *collidors*; *cava*, mot emprat per Desclot i Muntaner; *fomero*; *retrete*, que surt a tort i a dret en el *Tirant*; *manilla*, que ja apareix en el llibre del Consolat de Mar; *cala*, propi del català i de la llengua d'oc i que no apareix a Itàlia fins a la fi del segle XVI; *no más*, *φés*, *no més*, fórmula típica dels finals de les lletres catalanes medievals; *tres doble*, paraula que usa també J. Zurita en la forma *tresdoblada*; *fornecer*, *temporejar*, *jardinar*, *farallón*, *fugir*, *paramento*, *espantable*, *altesa*, *fortalesa*, *exalcamiento*, la *tercia* parte, *assenyaladamente*, *opósito*, *tarda e vana*. Sense comptar noms propis catalans molt significatius, com és ara *Concepció*, *Sant Nicolau* i *Xiu*. Cal recordar que *Concepció* és la designació catalana del misteri religiós que els castellans anomenaven *Concepción* i els italians *Concepimento*, i també s'ha de fer esment que el Descobridor anomenà Concepció o Santa Mařia de la Concepció un seguit de lloc o accidents geogràfics.

EL MAPA COLOMBINO DE LA CASA DE ALBA. ¿UNA FALSIFICACIÓN?

Consuelo Varela

La celebración de un centenario es momento propicio para que, como por arte de magia, aparezcan en el mercado objetos relacionados con la conmemoración que se festeja. Disfrute de timadores -si logran colocar su mercancía-, sonrisa malévolas de "entendidos" en la materia que ven patinar a un colega y, muchas veces, horas y horas de largas discusiones entre los especialistas atónitos ante lo que se les presenta como "la novedad del siglo". Cristóbal Colón no podía ser ajeno a este tráfico de nuevos documentos autógrafos o de retratos fidedignos. En honor de la verdad hay que señalar que el Quinto Centenario del descubrimiento del Nuevo Mundo ha deparado pocas sorpresas en esa materia. Que yo sepa sólo se ha presentado a la consideración de los especialistas un nuevo documento autógrafo -un recibo- que no presenta ninguna duda sobre su autenticidad y un retrato -que resultó ser falso-. No ocurrió lo mismo en el anterior Centenario, el primero de la hazaña colombina que se celebró con una Exposición Internacional.

Fue precisamente en 1892 cuando vio la luz por primera vez el mapa de la costa norte de la isla Española. Un documento que, a pesar de las dudas razonables del prof. Streicher¹, sigue atribuyéndose a la pluma de D. Cristóbal. La abusiva repetición de su traza tanto en sellos de correos como en posters oficiales, me da pie para intervenir en este Congreso tan especializado en la lengua y la letra del almirante. Me centraré exclusivamente en la letra, tema del día de hoy, para dejar a los lingüistas la discusión acerca de la lengua del escrito que acompaña a ese documento². Asimismo pasará por alto, por el poco tiempo de que dispongo, una cuestión importante al analizar un documento que es el de la procedencia del mismo. Asunto nada baladí pues, como norma general, hay que desconfiar de aquellos que aparecen misteriosamente como fue el caso de éste que ahora nos ocupa. El diálogo podremos, si les interesa, comentar más detalles.

Hay suficientes documentos autógrafos colombinos perfectamente autentificados que nos muestran cómo escribía Cristóbal Colón. De su estudio y análisis, ya efectuados por Streicher, por A. Ma. Mateo³ y por mi misma podemos asegurar, con poco margen de error, una serie de características que no se ajustan en absoluto a este texto.

PRESENTACIÓN

En cuanto al aspecto general que presenta el documento, hay que destacar una serie de rasgos que resultan sospechosos:

1. Ausencia del letrero **Jesus cum Maria sit nobis in via**, que aparece encabezando alguno de sus escritos (no todos como nos quiso hacer creer Bartolomé de las Casas); **JHS**, que figura en la carta a la reina, o la **cruz (+)** con la que Colón encabezó todos sus escritos, incluso los recibos. Aquí sustituidos por un nuevo signo, que aparece como un **unicum**.
2. Sorprende tanto la excesiva cursividad del escrito, uso poco frecuente en los autógrafos colombinos, y mucho menos en un documento en cierto modo solemne, ya que se trata nada menos que del trazado de un mapa, como la ausencia de signos de puntuación: no hay ningún acento y no figura ni una sola raya vertical, que sabemos que el almirante usaba para señalar las comas, los puntos y los puntos y comas.

¹ Die Kolumbus-Originale. Eine palaeographische Studie, Munster, 1928, pp. 198-249.

² Ya J. Gil anotó exhaustivamente las anomalías lingüísticas del texto y el mapa en *Cristóbal Colón. Textos y documentos completos. Nuevas cartas*, edic. C. Varela y J. Gil, Madrid, 1992, pp. 56 y ss.

³ *Colón e Isabel la Católica*, Valladolid, 1942.

3. Asimismo resulta inquietante que éste sea el único documento en que el párrafo inicial no está sangrado hacia la izquierda, como ocurre en todos los autógrafos colombinos que conocemos.

LA LETRA

El desasosiego que esta primera impresión nos produce, se convierte en desolación si analizamos algunos rasgos muy característicos de su letra al comparar esta escritura con la de otros documentos tenidos por autógrafos⁴.

1. Dibujo de las letras

- a** Siempre tienen bucle: **f** (Cf. p. 3, VI)
- g** tiene dos, el inferior nunca se cierra, el superior busca la letra siguiente (Cf. p. 3, II y III)
- b** Carecen de bucle la **s** y la **p** (Cf. p. 3, IV y V)
- c** Siempre en el grupo **ci** usa la cedilla **ç**
- d** En la **z** el trazo inferior siempre gira (Cf. p. 3, IV)
- e** La **e** siempre está partida en dos trazos (Cf. p. 3, II y III)
- f** La **i** suele llevar tilde, normalmente a la derecha de la letra

2. Nexos

- c** se enlaza con la letra siguiente por la parte superior (Cf. p. 3, VIII)
- d** siempre va en nexo con la siguiente (Cf. p. 4, XVI)
- e** se enlaza con la siguiente por el trazo superior (Cf. p. 4, IX y XII)
- h, l, m, n, t** siempre en nexo con la letra posterior:

- h** (Cf. p. 3, VI)
- l** (Cf. p. 3, II y IV)
- m** (Cf. p. 4, XIII)
- n** (Cf. p. 3, III y V)
- t** (Cf. p. 4, X y XI)

el grupo **st** se enlaza siempre por la parte superior

La **v** nunca se enlaza.

3. Abreviaturas

- que** en **q** con el lazo muy marcado hacia arriba (Cf. p. 3, I)
- co** siempre en **oo**, a semejanza de un ocho tumbado (Cf. p. 4, IX)
- ser** se abrevia en una letra parecida a una **sigma** (Cf. p. 4, XVIII)

* * *

La serie de anomalías que presenta este escrito desde el punto de vista paleográfico, me induce a considerar que se trata de una falsificación que unos desaprensivos vendieron a la duquesa de Alba aprovechando el éxito del libro que acababa de publicar *Autógrafos de Cristóbal Colón y Papeles de América*, (Madrid, 1892) superchería que no advirtió la aristocrata al incluirlos en su nuevo libro *Nuevos autógrafos de Colón*, (Madrid, 1983).

Consuelo Varela. Escuela de Estudios Hispanoamericanos CSIC Sevilla.

⁴ Para la comparación nos hemos servido, entre otros documentos, de los siguientes: 1. Un recibo del año 1501, en el Archivo Ducal de la Casa de Alba, 2. La carta a la reina (1501), que se guarda en el Archivo de Simancas, 3. La carta a la Banca de San Jorge (1502), hoy en el Ayuntamiento de Génova.

ya paseado en la mar. Llegaron los hermanos y yo les di el 8067
 y vieron que yo iba a la cama. Me dijeron que no iba a irnos
 ni vísperas los hermanos de mi familia y con tanta alegría
 violar y violar su fiesta grande y difuminar mi espíritu
 sin controlar lo que yo quería. Yo sentí miedo.
 José Artigas

ADA Illoja del Cuaderno de a bordo

ADA Trazado de la costa norte de la isla Española

Cuaderno Alba (1493) Recibo Alba (1501) Carta Simancas (1501?) Carta a la Banca le 1. Jorge (15) (1502)

I	que	6	que	6	que	6	que
II	plego		pliegue		pliegue		pliegue
III	grand.		grande		grande		grande
IV	reduzgan		reduzgan		reduzgan		reduzgan
V	mi. cyma		mi. cyma		mi. cyma		mi. cyma
VI	mi. impresia		mi. impresia		mi. impresia		mi. impresia
VII	mi. honrra		mi. honrra		mi. honrra		mi. honrra
VIII	acrescentamiento		acrescentamiento		acrescentamiento		acrescentamiento

Cuaderno Alba (1493)

Recibo Alba (1501)

Carta Sígnancas (1501?)

Carta a la Banca de S. Jorg.
(1502)

con conocimiento

confining
confining
confining

ofício 2
ofício corpo

to ta
tu ta

to ta

Nostalgia π. te
Altesas

alteza te
altor

malaria ma malitia *malaria* ma malaia

meliaria *ma* *na*

dios

dios

dara
darne
da

dar

domo domo

3 do

destos
XVIII

este
desto ~~finis~~ servidor

ASPECTES DE TOPONOMÀSTICA COLOMBINA

Pere Català i Roca

En aquest treball exposarem algunes consideracions sobre toponomàstica de l'època colombina; es tracta d'uns topònims que, sigui perquè hagin rebut interpretacions indegudes o bé per alguna altra circumstància determinada, ens han motivat l'atenció.

Parlem, doncs, a continuació, dels noms: Illes Margarides, Jamaïca, Montserrat, Dominica i Saona.

ILLES MARGARIDES

A parer d'alguns autors, aquest topònim prové d'un nom personal. Així, l'historiador empordanès Josep Pella i Forgas, en la seva biografia *Un català il·lustre: D. Josep de Margarit i de Biure* (premiada en el certamen que celebrà l'any 1875 "la Asociación literaria de Gerona" i publicada a Barcelona el 1930), indicà (pàg. 11), referint-se al Pere de Margarit company de Colom en el Segon Viatge, que "un Margarit havia de portar també allà (les terres desconegudes d'Amèrica) l'anomenada de sa família i deixar son nom a unes illes perdudes en la immensitat de la Mar". I agrega que "quan determinaren Margarit i d'altres agafar alguns vaixells i separar-se de Colom", "llavors tal volta trobà les illes Margarit prop de la ratlla equinocial, segons certs biògrafs". No esdevé estrany, en conseqüència, que, ja més ençà, un altre historiador, el canonge-arxiver Jaume Marquès i Casanovas, en el seu *Romiatge Espiritual a la Mare de Déu del Remei de Castell d'Empordà* (Girona, 1960; p. 44) expressi de Pere Margarit Bertran -o Pere (Bertran i) Margarit- que "es diu que de retorn d'Amèrica descobrí les illes Margarides, a les quals imposà el seu cognom". Encara recentment, al *Diccionari d'Història de Catalunya* (Barcelona: Edicions 62, 1992), dirigit per Jesús Mestre i Campi, llegim que "Pere de Margarit i de Bertran sembla que donà el seu nom a l'illa antillana de Margarita".

Val a dir que el peruà Luis Ulloa, en un seu treball pòstum aparegut al "Butlletí de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona", vol. XVI (1933-1936), declara (p. 30) haver comprovat documentalment que, contra el que pretenen diversos cronistes d'Índies historiadors, Pere Margarit no regressà a Espanya junt amb el P. Boil, sinó que romangué amb el mateix Colom i arribaren el juny de 1494. O sigui que no hi hagué, per part de Margarit, empresa individualment descobridora.

De fet, el P. Las Casas, en la seva *Historia de las Indias* (cap. CXXXVIII) no assenyala antropònima en el topònim que comentem, ans al contrari. D'inici, ens sorprèn amb l'esment que Colom "llegó cerca de la isla Margarita y llamóla Margarita"; i prossegueix: "De manera que el Almirante, aunque no sabía que en aqueste golfete se criaban las perlas, parece que adivinó en llamarla Margarita".

Per altra banda, Fernández de Navarrete, a *Viajes de los Españoles por la Costa de Paria* (edició: Madrid, Espasa-Calpe S.A., 1937, p. 5) consigna que "siguió descubriendo Mojeda la costa firme hasta el golfo de las Perlas o Curiana, y visitó y anduvo por su pie la isla de la Margarita, que está enfrente, conociendo que Colón sólo la había visto desde el mar siguiendo su camino". No deixa de cridar-nos l'atenció, en tal cas, que Colom intuí o endevinés la riquesa perlífera de l'indret. Més endavant, Navarrete recalca que "de la punta de Paria tiraron nuestros navegantes al oeste hasta llegar a la isla de la Margarita, donde rescataron perlas (del arribo a la Margarita hablan los testigos Pérez, Bastidas y Morales; este último añade que rescataron perlas), y fueron los primeros españoles que desembarcaron en ella".

Escapa del present estudi esbrinar si, com objectaren Vergara i Ocampo, "Cristóbal Guerra fué el

primer descubridor de la Margarita" (Navarrete, *ob. cit.*, p. 14); allò que ens interessa, majorment, és observar que, certament, consta que "está la isla Margarita y Cubagua donde se pescan las perlas" (així ho documentem pels *Pleitos Colombinos*, VIII (Sevilla, Escuela de Estudios Hispanoamericanos, 1954, pàgs. 427 i 462). La *Vida de Colón*, atribuïda a Hernando Colón, comunica -ens valem d'una edició argentina- que "la Margarita... es una isla a la cual (Colom) puso aquel nombre, no sé si inspirado por Dios, porque junto a esta isla está la de Cubagua, de la que se ha sacado innumerable cantidad de perlas o margaritas". Semblantment, a *Pleitos Colombinos*, VIII, pàg. 534, llegim que "en la isla Margarita rescataron perlas como si fuera paja" i hi ha al·lusió, el 1536, a "la isla Margarita e Qubagua donde se pescan las perlas".

(La conversió de "-r-" a "-l-", i a la inversa, és un fenomen lingüístic ben conegut i resta expressat, en la Península ibèrica, força a Andalusia (huelga/juerga, soldado/sordao...) i bastant menys a Catalunya (juliol/juriol, alcalde/arcalde...)

Assentat el valor del vocable "margarita" com a substantiu comú, enfilem que, tanmateix, alguns autors balears han adduït que Margalida és un nom personal. Així, Jaume E. Amengual, a *El Descubridor del Nuevo Mundo* (Palma de Mallorca: Eureka, 1990) pàg. 30, treu aquest partit: "*Margalida, isla*. Figura con este nombre en el mapa de Juan de la Cosa, de 1500 (Museo Naval de Madrid). Margalida es nombre típico femenino mallorquín. También es el nombre de dos isletas de Eivissa, las islas Margalidas, que, como ha destacado Verdera, existe una curiosa semejanza entre el islote de las Margalidas y la isla homónima del Caribe". Nito Verdera, en efecte, a diverses publicacions seves (com *Cristóbal Colón, un navegante español nacido en Ibiza*, Madrid, 1986, i *Les Illes Balears i Amèrica*, Palma de Mallorca, 1992) ha destacat, amb referència a la "Isla Margarita" antillana, que "en la costa N.W. d'Eivissa hi ha ses Margalides".

Un altre escriptor illenc, Miquel Ferrà, recull i amplia: "A la costa de Veneçuela, Colom posa nom a una de les illes. Li diu: *Isla Margarita*. Un misteri. Què evocava amb aquell nom? Fins aleshores, tots els noms propis es referien a personatges de la Cort: Juana, Fernandina, Isabel, etc. Podria esser aquest el nom de sa mare?" (*Memòries secretes de Cristòfor Colom*).

Advertim que hi ha error en puntualitzar que "fins aleshores" tots els noms propis concernien a personatges cortesans; retreuiríem, si més no, els hagiònims. L'al·lusió al "nom de la mare" parteix, sens dubte, de la teoria mallorquinista que enuncià el felanitxer Joan Cerdà, amb el seu llibre *Mallorca ¿cuna de Colón?* (Felanitx: Imp. Hispana, 1968) i que alguns autors (entre els no balears s'acredita Bartomeu Costa-Amic) han fet seva. L'entrellat de la teoria ha estat criticada, no fa gaire, així, per Juan Eslava Galán (a *El enigma de Colón y los descubrimientos de América*, Barcelona: Planeta, 1992, p. 84): "El príncipe de Viana, prisionero en el castillo de Santueri, entretenía sus ocios retozando con una beldad local llamada Margarita o Margalida, de la que nacería el Almirante. El chico pasaría su infancia en el caserío de Son Ramonet, o Terra Rotja, cerca de Felanitx. Ya famoso, el Almirante nombraría las islas y tierras americanas con topónimos de los lugares de su infancia y pondría el nombre de su madre a la isla Margarita. Como en un folletín de Fernández y González".

Insistim respecte a aqueixa pretesa mare del Gran Navegant perquè Luis Schoch y Pereira de Castro, a *¡Descubrir al Descubridor!* (Madrid: Eds. Ordóñez, 1971, p. 72) puntualitza que: "el 8 de febrero de 1495 los Reyes Católicos, mediante cédula real, concedieron a Diego (Colón) naturaleza castellana, donde aparece de nuevo el nombre de su madre Margarita; según parece constar en el Archivo de Simancas, Registro general del sello, volumen 6, número 75, folio 69, fechado el 2 de enero de 1489, que dice: "...su hijo habido en doña Margarita de Colón, Sollera. Rey". Temem, però, que de continuar pel mateix viarany, acabarem embullant del tot la troca; ens adonem, p.e., que Schoch escriu "Sollera" i "Colón" on Cerdà posà "Soltera" i "Colom".

En un altre sentit, considerem descartable l'eventualitat nominal per l'arxiduquessa Margarida d'Àustria, qui el 19 de març de 1497 celebrà noces amb el príncep Joan, fill dels Reis Catòlics.

Sabut és que Colom aplicà d'inici, en el seu Primer Viatge, una toponomàstica d'homenatge. La carta a Lluís de Santàngel, en l'edició de Barcelona -caràcters tipogràfics de Pere Posa- 1493, comunica: "...A la primera que yo falle puse nonbre Sant Salvador a comemoracion de su alta magestat... A la segunda puse nonbre la isla Santa maria de Concepcion, a la tercera ferrandina, a la quarta la isla bella, a la quinta la Isla Juana e asi a cada una nonbre nuevo". Doncs: Sant Salvador, Santa Maria de la Concepció, Ferrandina (no pas "fernandina" com indiquen altres edicions de la mateixa Carta), "Isla bella" -però, evidentment, "Isabela" i "Isla Juana". Tant Las Casas com Hernando Colón -i, modernament, Madariaga- no s'estan d'aclarir que l'illa *Juana* rep el nom en honor de l'hereu del tron, el príncep Joan. No hauria estat cap despropòsit, per tant, d'abonar-ho la cronologia, que una illa antillana rebés el nom de *Margarita*, la muller del príncep. Però hi obsta la cronologia.

El paràgraf anterior ens induceix a recalcar ara dos topònims: *Ferrandina* i, de nou, *Juana*. Algú pot esmerçar-se a indagar si el primer d'aquests topònims és, realment, d'aplicació colombina o si el possible *Fernandina* experimentà mutació arran de l'edició barcelonina; de tota manera, el valor del canvi potser no seria absolut (sobretot si considerem que, més avançat el temps, les illes *Filipinas* tenen nomia per *Felipe*). Quant al topònim d'*Isla Juana*, entenem que no és sobre de recordar que una germana del príncep així homenatjat s'ho deia, precisament, *Juana*; i va ésser qui, en realitat, heretà la corona de Castella. Fou Joana "la Boja". N'explica l'escriptor Carles Fisas, a *Historia de las historias de Amor* (2a ed. Barcelona: Planeta, 1988, p. 53), que ella va néixer el 6 de novembre del 1479, al vell Alcázar de Toledo, i que li fou imposat el nom de Juana en record de la seva àvia Juana Enríquez, mare del rei Ferran "el Catòlic"; la néta s'arribà a assemblar tant a l'àvia que, fent broma, la reina Isabel li deia *sogra* i el rei Ferran *mare*.

JAMAICA

La biografia *Cristóbal Colón* (Barcelona: Juventud, 1940), per J. Poch Noguer, indica (p. 86) que el Descobridor "recala en una isla magnífica, que bautiza con el nombre de Santiago. Es la Jamaica". Al seu torn, Caius Parellada i Cardellach, a *Cristòfor Colom i Catalunya: una relació indefugible* (Barcelona: La Llar del Llibre, 1992) comenta (p. 76 i s.) que "Jamaica, segons el parer dels primitius historiadors d'Índies, prové de Jaume. El P. Andrés Bernáldez, el Cura de los Palacios, per exemple, escrigué això (*Hist. Reyes Cat.*, p. 675): "Acordó dar la vuelta por otro camino y volver por Jamaica, cuyo nombre de Santiago el Almirante le había puesto". Altrament, el nom de Jaume era aleshores més comunament dit Jacme, nom certament més afí a Jamaica". El P. Las Casas també concreta (a *Hist. Indias*, cap. XCIV) que "puso nombre a esta isla de Jamaica, el Almirante, Santiago".

En la relació del viatge a Cuba i a Jamaica escrita als Reis pel mateix Descobridor i datada a "Isabela, el 26 de febrero de 1495" (cfr.: C. Varela - J. Gil, *Textos y documentos completos*, 2a ed. Madrid: Alianza Editorial, 1992), s'expressa (pàg. 291) "el deseo que yo tenía de la isla de Jamaica, por las nuevas que d'ella avían dado los indios" i, més endavant (p. 304) l'Almirall comunica que decidí "tornar a Jamayca, (a) que nombre de Santiago le avía puesto" i que (p. 307) "boldí a la isla de Santiago, a que los indios Jamayca dizien". En la relació del Quart Viatge -datada, precisament, a Jamaica, el 7 de juliol del 1503-, Colom al·ludeix "la isla de Janahica", ço que motiva aquesta nota per Varela-Gil (*ob. cit.*, p. 485): "Janahica es Jamaica. Colón fuerza el topónimo indígena, sin duda buscando una conexión con Jana Chica (= la *Jaua minor* de Marco Polo)". S'esdevé, així, antonímia amb l'observació que féu Luis Ulloa, a *Historia Universal*, vol. VI, *América* (Barcelona: Inst. Gallach, 1932?) en reproduir (p. 168) el foli 59 de *El Libro de las Profecías* i advertir: "Llama la atención la forma *Janahica*... Se ha pretendido que significaría "Jana Mayor", lo que es absurdo, porque la desinencia *bica* (*ica*) corresponde a un diminutivo".

En una carta al fill Diego, Colom, des de Sevilla el 21 de novembre del 1504, anomena "la isla de Janaica" (Varela-Gil, *ob. cit.*, p. 509), estrafent el nom que ell mateix, en la carta als Reis anunciant la Descoberta ("Mar de España, 4 de marzo de 1493"), havia consignat amb aquestes paraules: "Detrás

d'esta isla Juana, a una vista, ay otra, que me asiguravan estos indios que otra ay mayor qu'ella, a que llaman Jamaica, adonde toda la gente d'ella son sin cabellos; en ésta ay oro sin medida" (Varela-Gil, *ob. cit.* p. 235). Fernández de Navarrete, en oferir la relació del Primer Viatge, trasllada: "Llámese diz que aquella isla Yamaye" (*Viajes de Cristóbal Colón*, 2a. ed., Madrid: Espasa Calpe, 1934, p. 149).

Hem llegit, no fa gaire, en un article, per Romà Meréter, que "el nom de Jamaica prové del mot Xamaica, que vol dir terra de boscos i aigua en l'idioma dels pobladors originaris de l'illa, els arauacs". (Diari "Avui", Barcelona, 21-III-1993).

Decau, per tant, l'apreciació que pretén evocar un nom personal en el topònim Jamaica. Apreciació que ha consentit a Gérard Garrigue arribar nogensmenys que a sustentar que el pare de Colom es deia Jaume: "l'île de la Jamaïque évoque le prénom de Jaume, Jacques en catalan: Colomb a certainement pensé à honorer son père". (*Christophe Colomb. Les clés de l'énigme*, Millas-France, 1992, p. 101).

MONTSERRAT

Segons el *Diccionari dels Catalans d'Amèrica*, IV (Barcelona: Comissió Amèrica i Catalunya, 1993), p. 157: "Probablement el (topònim) més antic (d'origen català a Amèrica) és el de l'illa de Montserrat, a les Petites Antilles, batejada el 1493". I rebla (III, p. 147): "Descoberta per Colom el 1493 durant el Segon Viatge, l'almirall la batejà amb aquest nom per la seva semblança amb el massís català".

Respecte a la significació política que pot revestir l'aplicació del nom Montserrat a l'illa antillana, tenim exposat el nostre punt de vista, en el llibre *Els primers missioners d'Amèrica foren catalans?* (Barcelona, Rafael Dalmau editor, 1988). Ens limitem a transcriure ara el concepte exposat per Gabrielle Vilar-Berrogain quan, en el seu estudi *Jean II et le Monastère de Montserrat au lendemain de la pacification de la Catalogne 1474* (a "Estudios dedicados a Agustín Durán i Sanpere", Barcelona: Museo de Historia de la Ciudad, 1970), fixa (p. 52) que "quan els historiadors, d'aquesta revolució, citen Montserrat és precisament, nou vegades de deu, a propòsit de l'activitat política del seu abat". I arrodoneix: "Ferran el Catòlic, davant el problema polític posat per la puixança de Montserrat, prendrà una actitud ben nova: defensarà el monestir contra les pretensions dels abats comendataris nomenats a Roma; però jutjarà necessari de descatalanitzar enterament l'abadia".

DOMINICA

Puix que diversos erudits han volgut treure partit d'aquest topònim -aplicat durant el Segon Viatge- per a sostener que el pare del Descobridor fou el Domènico genovès, advertim que no ho abonen ni la *Historia de las Indias* del P. Las Casas ni la *Vida de Colón* atribuïda a Hernando Colón, car ambdues relacions indiquen (caps. LXXXIV i XLVI, respectivament) que "esta tierra era una isla, a la cual puso nombre la Dominica, porque la descubrió día de domingo". Tanmateix, més endavant, Hernando Colón, referint-se a la ciutat de Santo Domingo, postil·la (cap. LXXIII) que "l'anomenà (no sé si Colom o l'Adelantado) Santo Domingo, en record del seu pare que es deia Domingo". Las Casas, al cap. CXIII, informa i comenta textualment: "...una población, la cual quiso que se llamase Sancto Domingo, porque el día que llegó allí fué domingo, y por ventura día de Sancto Domingo; aunque el Almirante, según creo, quiso que se llamase la Isabela Nueva, porque así la nombró hasta que, el tercero viaje que hizo a estas Indias, cuando descubrió a tierra firme, vino a desembarcar en ella..."

En els nostres dies, Caius Parellada, *ob. cit.*, p. 77, ha explicat: "Pel que fa a l'illa de 'Santo Domingo', aquest nom en realitat fou posat a la ciutat fundada pel seu germà Bartomeu i que l'Almirall va convertir en la seva residència principal i en seu del seu govern". L'esmentat autor dedica a "Sant Domingo" un capítol de la seva obra i consigna (p. 179) que "és avinent de remembrar que Sant Domingo o Domènec és un nom íntimament lligat amb l'antic call de Barcelona" i retreu que Ricard

Carreras i Valls, a *Los catalanes J. Cabot i C. Colom*, (p. 109), expressà que "si el nom de Sant Domingo donat a la seva casa pairal d'Haití -es refereix a Colom- fou degut al de la seva casa pairal de Barcelona, aquesta dada hauria d'ésser suficient per a la demostració del seu bressol".

SAONA

Entre les escasses fonts semi-documentals del Segon Viatge, hi ha la relació que l'historiador Manuel Ballesteros Gaibrois (a *Pietro Martire d'Anghiera*, Gènova-Arona: A.I.S.A., 1978, p. 534) indicada amb la referència "Carta de Michaele Cuneo, compañero de Colón en el 2º viaje; va dirigida a Jerónimo Annari, fechada el 15 de octubre de 1495, publicada en la *Raccolta Colombina*, Génova 1893". I Ballesteros agrega: "Cuneo era hijo de Conrado de Cuneo, que había vendido a Domenico Colombo una casa de campo en Legine de Vacalda Savonese, según documentos conservados en la "Sala Colombina" de los Archivos del Estado de Génova".

De fet, amb l'enunciat llatí "De Novitativus insularii Oceani Hesperii repertata a Don Xpoforo Columbo, genuensi", la Carta, traduïda al castellà i datada "De Saona, a 15 días de octubre de 1495", apareix endreçada a un innominat "Noble y honrado señor" l'"Annari" de Ballesteros, o l'"Aimari" de Varela (C. C.; *retrato de un hombre*, p. 170)-, en l'obra *Cristóbal Colón, genovés* (Barcelona: Casa Ed. Maucci, s.a. -1928?-) del peruà Rómulo Cúneo-Vidal, historiador que hem de considerar poc fiable, a tenor de "su impremeditación acostumbrada" que revela el comentarista de "Revista de Indias", núm. 43-44 (Madrid, C.S.I.C., gener-juny 1951, p. 9). El referit Cúneo-Vidal, manifestant descendir "de este Miguel de Cúneo -de cuya sangre y apellidos somos" (p. 29), el representa com a "genovés de nación, natural de Saona (Savona en italiano), hijo de padres cuyos antepasados -como los de Colón- fueron oriundos del valle de Fontabuona en el hoy circundario de Chiávari de Liguria".

No ens entretindrem, ara, a subratllar l'oportunisme de qui, justament quan l'investigador també peruà Luis Ulloa acabava d'emetre la sorprenent teoria del *Christophe Colomb, catalan* (París, 1927) publicà, precisament a la capital catalana -i no pas enlloc més (ens valem, per a dir-ho, de la *Bibliografia Colombina 1793-1990* (Gènova, des. 1990) per Simonetta Conti-, el seu *Cristóbal Colón, genovés* dedicat "A S.E. Benito Mussolini".

Segons Cúneo-Vidal "si Cristóbal Colón fué un Sol, centro de gravitación de astros menores, Miguel de Cúneo, a par de los Pinzones de Palos de Moguer, fué un buen astro". D'entrada, ens ha de deixar perplexos una afirmació tan categòrica, car no la veiem pas confirmada ni per escrits del mateix Colom ni de gent coetània del Descobridor (a diferència, posem per cas, dels al·ludits Pinzón). Cúneo-Vidal insereix, com a apèndix del seu llibre, la relació que diu escrita pel seu avantpassat. En transcrivim:

"A 25 de septiembre de 1493 zarpamos de Cádiz con 17 velas... El 3 de noviembre, domingo, divisamos tierra; esto es cinco islas desconocidas, a la primera de las cuales el señor Almirante puso por nombre "Santo Domingo", por el día en que se halló, y a la segunda, "Maria Galante", por el nombre de la nave". Cúneo-Vidal sap (p. 266) que "de Terrarossa de Mocónesi fué natural Domingo Colombo, el padre de Colón", però, tanmateix, el seu avantpassat no fa cap al·lusió ací al senyor Domènico.

Hem de recordar, a continuació, que hom no coneix el diari colombí del Segon Viatge, perquè l'escrit del savonès Cúneo enfila: "...Navegando en esta forma, yo fuí el primero en descubrir tierra, por lo cual el señor Almirante ordenó que anclásemos en una rada que hallamos al abrigo de un promontorio que cerraba la dicha rada. El señor Almirante le puso por nombre 'Cabo de Micer Miguel Saonés', y así lo asentó en su libro de navegación. (...) En la Española, topamos con una isla hermosísima, no distante de uno de los cabos de aquella isla, la cual fuí yo el primero en descubrir. Tendrá cerca de 25 leguas de circuito, y el señor Almirante, en mi honor, la llamó 'la Bella Saonesa', y me la donó, y yo tomé posesión de ella en la forma acostumbrada, tal cual solía hacerlo el señor Almirante, tratándose de las demás islas, esto es, en nombre del Rey, y por medio de escritura pública, otorgada por ante el

escribano de S. M. que venía en la flota. Y sobre ella arranqué hierbas i corté árboles, y planté la cruz y la horca, y la llamé "la Bella Saonesa", y bien puede llevar ese nombre, pues cuenta con 37 lugares habitados, y no menos de treinta mil almas. Y de todo ello tomó razón el señor Almirante en su libro de navegación. Debiendo partir nuestras carabelas para España... () En cuanto a Micer Bartolomé, hermano del señor Almirante y vuestro amigo, por quien me preguntáis, os diré que por el señor Almirante ha sido nombrado Adelantado de los países que descubrirá en lo sucesivo..."

Cridem l'atenció sobre el fet que en cap més escrit coetani, pel que sapiguem, apareix el nom de "Cabo de Micer Miguel Saonés", com tampoc el de "la Bella Saonesa"; topònim, aquest darrer, que, a tenor del relat, restem amb el dubte de si fou imposat per Colom o per Cúneo. Però, primordialment, objectem quin poder tenia Colom per donar una illa. Oi més, a un savonès, a un no súbdit dels sobirans per compte dels quals el Descobridor navegava! Fixem-nos que la donació que Cúneo pretén que li atorgà l'Almirall consta de 37 llocs, poblat per no pas menys de 30.000 individus; això escaparia àdhuc -suposem- de la "Real Provisión dando licencia a D. Cristóbal Colón para que reparta tierras y solares en las Indias" que trobem dictada el 22 de juliol de 1497 (amb posterioritat, doncs, al Segon Viatge) (*Pleitos Colombinos*, I, Sevilla, 1967, p. 131). Altrament, no tenim cap garantia del nom "la Bella Saonesa". Existeix, sí, el topònim Saona, del qual parla així el P. Las Casas (*Hist. Indias*, cap, XCIVIII): "...plugo a Dios que alcanzó a tomar una isleta que los indios llamaban Adamaney, que agora llamamos la Saona, el cual nombre creo que le puso el mismo Almirante o su hermano el Adelantado".

Altrament, ens preguntem: d'haver-hi hagut donació, quins foren allí els hereus de Cúneo? Baldament el pretès beneficiari expressi que s'apoderà de l'illa 'en nom del Rei, i per mitjà d'escriptura pública, atorgada per l'escrivà reial', esdevé costerut d'admetre la deixació per part de l'Almirall, majorment favor de qui -com indica Varela, a C. C: *retrato de un hombre*, p. 170- "solo pudo embarcarse por expresa solicitud del Almirante, dada la prohibición de enrolarse en las flotas a Indias que afectaba a los extranjeros".

No passa per alt, a algun historiador, la dificultat de la donació i, així, Aldo Albónico (a *Il malgoverno dei Colombo all'Hispaniola*; "Presencia italiana en Andalucía siglos XIV-XVII", Sevilla, 1989, p. 95) adverteix, mirant-ho des d'un albir italià: "Nota altresì stimolante è la donazione di Colombo a Cuneo dell'isoletta di Adamaney, ribattezzata Saona (=Savona), comprendente, a quanto sembra dedursi dal testo, diritti signorili e di giurisdizione penale. È quello uno dei rari esempi di concessione di terre di cui si ha notizia nel periodo di governo colombiano: supponendo che sia vero -ma non vi sono ragioni per pensare che Cuneo mentivatale atto, probabilmente rappresentò un ulteriore elemento di tensione all'interno della spedizione, ché la donazione a un conterraneo confermava la disposizione dell'ammiraglio ad amministrare favori entro la cerchia dei propri familiari e amici, tutti per lo più stranieri".

Com acabem d'apreciar, Albónico tracta de superar la presumpció de falsedat que ell mateix apunta ("supponendo che sia vero"), i no s'està de captar alguna irregularitat, en afegir: "Si ignora il successivo destino della donazione. Essa avrebbe dovuto in ogni caso ricevere l'autorizzazione reale, al pari del conferimento di ogni importante carica deciso dell'ammiraglio (così la nomina ad *Adelantado* del fratello Bartolomeo, di cui si conserva l'atto sovrano relativo)".

Per filó, precisament, del germà Bartomeu, gosem dir -i no ignorem que tirem una pedra al llac dels estudis colombins- que la Carta de Cúneo és apòcrifa. Ens n'encerteix una confrontació de dates: la Carta és datada el 15 d'octubre del 1495 i en aqueixa data Bartomeu Colom no era encara Adelantado; amb discrepància, doncs, a com figura en la Carta.

Ho comprovem. Heus ací què indica Varela (*ob. cit.*, p. 77): "...La llegada de Bartolomé fué para Colón, aparte de una inmensa alegría, un gran alivio. El desgobierno de la ciudad era notorio. Diego no servía como alcalde, y el Almirante no estaba en condiciones físicas de retomar el control de la levantísca colonia. (...) Por ello, y procurando no herir al pequeño, decidió Colón muy oportunamente nombrar

al mayor, el 17 de febrero de 1496, Teniente de Gobernador y Adelantado de las Indias, amparándose en una cédula real del 28 de mayo de 1493 por la que se le autorizaba a proveer los oficios de gobernación en el Nuevo Mundo "a las personas que bien le pareciere". Nombramiento que molestó a los reyes, al considerar que el genovés se había excedido en sus atribuciones, pero que ratificaron en Medina del Campo el 22 de julio de 1497, para no dejar en mal lugar a su Almirante".

Si beuem a la font documental, observem que, en efecte, el nomenament susdit és datat a la Isabela el 17 de febrer del 1496; Colom hi manifesta "por los poderes que tengo de Sus Altezas para en este caso e para en todas las otras cosas, acordé de dexar en mi logar a vos, don Bartolomé Colón, mi hermano, Adelantado de las dichas Indias" (Varela, C.C.; *textos y documentos completos*, Madrid: Alianza Universitaria, 1989, p. 167). En realitat, els comentaris que hem transcrit de Consuelo Varela es convenen amb els que, més acostats als temps colombins, va escriure Las Casas (*ob. cit.*, cap. CI). I, quant a la data del 22 de juliol del 1497 per la ratificació reial, consta, entre d'altres reculls documentals, a *Pleitos Colombinos*, I, p. 135.

La confrontació de dates no beneficia pas gens, doncs, l'autenticitat de la Carta de Cúneo. Ben al contrari. Com tampoc no avala el relat de Cúneo el desconeixement total que de la seva persona denoten els escrits colombins. Així, mentre que, com hem transcrit al començament, Ballesteros Gaibrois vol situar la família Cúneo amb relació als Colombo abonant-ho una transacció a Legine de Vacalda Savonese, un altre autor modern, Gérard Garrigue, vagareja que Cúneo seria "un génois de Savone que Colomb avait dû connaître à Seville" (*Christophe Colomb. Les clés de l'éénigme*, p. 223). La dubitació no entrà en el pensament dels col·locadors d'una placa segons llegim: "Il Cuneo apparteneva a una famiglia di Savona, amica ai Colombo, che possedeva la casa in regione Valcalda su cui è stata apposta nel 1940 una lapide commemorativa". Ens n'assabentem pel llibre de la *Mostra Colombiana Internazionale 1950-1951* (Gènova, 1950), a cura de Paolo Revelli, on hi ha notificació (p. 72) que el manuscrit "De novitatibus insularum Oceani Hesperii repertarum a Don Christoforo Columbo" escrit per "Michele Cuneo, Savonese" i aleshores exposat era cedit per la Biblioteca Universitària de Bolonya. Al llibre C.C., *genovés* de Cúneo-Vidal hi ha, reproduïda en gravat (p. 284), la plana inicial i la il·lustració té l'epígraf: "Tomada del Tomo 8º de la Raccolta di *Documenti e studi colombiani*, ordinata dal R. Ministero d'Istruzione del Regno d'Italia, in occasione del IV Centenario dello Scoprimento d'Amèrica".

Recordem apòcrifs individus infiltrats en els vaixells colombins, creats per la ploma d'un Blasco Ibáñez (*En busca del Gran Khan*), d'un Dario Fo (*Johan Padan a la Descoberta d'Amèrica*)... Amb tots els respectes que ens mereixen determinats colombistes -italians (Bóscolo, Taviani...) o no (Martínez-Hidalgo, Varela...)- que poden haver estat sorpreses en la bona fe i s'han valgut de la relació signada per Cúneo, declarem el nostre parer que aqueixa crònica és falsa.

Sabem que A. Bruno, autor de *Storia di Savona*, de *Savona ai tempi di Colombo* i de *Storia popolare di Savona* (treballs apareguts a Savona entre 1882 i 1901) i, per tant, un bon coneixedor de la pròpia ciutat, publicà, també a Savona, el 1892, l'estudi *La 'Saona' e la supposta relazione di Michele De Cuneo*. Ho aprenem per la *Bibliografia colombiana* efectuada per Conti. Sembla ésser que el darrer treball que hem consignat, de Bruno, és succinct, i confessem que no l'hem pogut consultar, encara; però el seu títol és prou eloquent, creiem, havent estat posat per un historiador savonès. Ho relliguem amb la dienda actual del colombista mallorquí Onofre Vaquer; "M. de Cuneo té una relació d'un viatge, que alguns consideren apòcrifa" (Estudi, encara inèdit, guanyador d'una beca del "Centre d'Estudis Colombins").

La realitat és que no hi ha cap notícia que la Carta de Cúneo fos, ja no impresa, sinó tan sols coneguda, en vida de l'Almirall.

Tanmateix, P.E. Taviani (*I Viaggi de Colombo*, Novara: Istituto Geografico Agostini, 1986, p. 6) judica "Michele da Cuneo, cronista puntuale" i, asseverant que "il savonese Cuneo era amico di Colombo", retreu que en la Carta parla d'un enamorament de l'Almirall: "Per questa Beatrice (di Bobadilla)

Cristoforo Colombo fu tincto d'amore. La notizia è di Michele da Cuneo. Molti storici la considerano pettegolezzo. Tuttavia mero pettegolezzo non è". En canvi, Jaume E. Amengual (a *El Descubridor del Nuevo Mundo*, Palma de Mallorca: Eureka, 1990, p. 185) rebat que una tal afirmació d'enamorament "viniendo del donjuanesco y presumido savonés, no creemos que pueda merecer excesivo crédito".

Considerem que, globalment, manca consistència històrica al relat que signa Cúneo. El personatge pot ésser autèntic, no inventat, i, per tant, no fem qüestió que un actor actual, Francesco D'Esposito (a "Presencia italiana en Andalucía...", p. 504), consigni que "Michele da Cuneo (Savona)" és un dels dos noms que "vanno aggiunti" als altres cinc individus dits de Gènova o de Venècia que figuren en el Segon Viatge i que apareixen enrolats: tres a la caravel·la "Niña" i dos a la "Cordera".

A la revista genovesa "Columbus 92", de gener-febrer del 1991, Ilaria Luzzana Caraci informa sobre la munió de "falsos" colombins que envaïren el mercat del segle passat, en especial entre 1890 i 1892. Alguns dels documents, "solo i grandi colombisti di quell'epoca riuscirono a smascherare", denotant-se l'existència d'"antiquari poco onesti -per lo più, ahimé, italiani". Retenim: "C'è da credere che la maggior parte di tali falsi non sia stata ancora scoperta".

El motiu de la falsificació de la Carta de Cúneo, ultra l'eventual interès crematístic, podem col·legir-ho, si més no, en el concepte que Cúneo-Vidal tradueix així: "Para terminar, una cosa os puedo decir, y es que, a juicio mío, desde que Génova es Génova, no ha nacido en ella un hombre de más levantado espíritu, ni tan hábil en los menesteres de la navegación como el señor Almirante".

Coneixem un text en el qual Colom recorda: "El año de 1494 estando yo en la isla Saona que es al cabo oriental de la isla española..." (Ulloa, *Historia Universal*, vol. VI / *América*, p. 168). Saona -nom que llavors concordia en el nostre parlar també per la ciutat italiana de Savona (v., p.e., A. de la Torre, *Documentos sobre relaciones internacionales de los Reyes Católicos*, VI, ps. 234 i 299)- és topònim, igualment, localitzat a l'oest de l'illa de Formentera, amb la punta de cala Saona, situada entre el cap Berberia i la punta Gavina.

Tenim entès que l'any passat, arran de la commemoració del V Centenari, l'ajuntament de Savona ha volgut projectar-se, amb algun acte oficial de cultura i espectacle, envers l'illa dominicana encara anomenada Saona, de 12 km. de llargada i 280 habitants. "Il Comitato colombiano savonese -explicava el programa- vuole avvicinarsi all'isoletta, tra l'altro l'unica a portare un nome ligure nei Caraibi per il fatto che Colombo non amava chiamare con nomi italiani le terre da lui scoperte".

Barcelona, octubre de 1993.

IL CONCETTO DI ISOLA NEL *DIARIO DI BORDO* E L'IMMAGINARIO COLOMBIANO

Francesco Giunta

Parrebbe argomento di poco momento soffermarsi sulla concezione insulare di Colombo, se non la si ponesse, da parte del grande navigatore, a pretesto per una sollecitazione del suo immaginario, dalle esperienze cartografiche alle esperienze di navigazioni, alle conoscenze di particolari territori, al suo bagaglio culturale.

Pertanto, rileggere taluni testi colombiani, come il "Diario" o "Giornale" di bordo, può essere occasione per riflessioni nuove. Il fatto che il primo viaggio approda alle isole mesoamericane, risveglia innanzitutto in Colombo la persuasione di aver raggiunto il miraggio dei paesi descritti da Marco Polo, che, in fondo, animavano l'immaginario colombiano. Le isole incontrate e scoperte interessavano il Navigatore solo se potevano essere identificate con le terre descritte dal viaggiatore veneziano, perché esse sole potevano essere fonte di immense ricchezze.

Così a proposito di Guanahani, sotto la data di sabato 13 ottobre, nel "Diario" viene annotato: "Ma per non perder tempo, voglio andare a vedere se posso trovare l'isola di Cipango"¹. E così pure, sotto la data del 21 ottobre: "Poi, penso di partire per l'altra grande isola, che credo debba essere Cipango, secondo le indicazioni che mi danno questi indiani che conduco com me, i quali la chiamano Colba e nella quale dicono ci sono navi, con uomini di mare, molte e molto grandi". E alla fine prosegue: "Ma tuttavia, son ben determinato ad arrivare alla terraferma e alla città di Quisay e dare al Gran Can le lettere delle Vostre Altezze e ottener risposta e tornare con essa".

Ma l'idea, quasi fissa, di aver toccato l'arcipelago nipponico e poter raggiungere le coste della Cina (Cipango e Catay) non abbandona mai Colombo, dato che nel suo immaginario e nella sua cultura non potevano esistere altre realtà geografiche, se non quelle di Plinio il Vecchio e di Marco Polo. Come accadrà allumanista messinese Nicolò Scillacio, il quale trovandosi a descrivere il secondo viaggio colombiano, non poté far di meglio di far compiere al Navigatore la circunnavigazione del continente africano e di farlo giungere alle isole del mare arabico².

E tale supporto-convincimento culturale apre alla speranza le ulteriori scoperte colombiane: così il martedì 23 ottobre viene annotato: "Oggi vorrei partire per l'isola di Cuba, che credo debba essere Cipango, secondo le notizie della sua ampiezza e ricchezza che mi dà questa gente... Non c'è ragione di perder tempo, perché devo andare dove ci sia grande possibilità di commercio".

Giovedì 1º novembre, Colombo annota che gli Indiani incontrati erano pacifici, perché "non erano del Gran Can". Ma, sotto la data di lunedì 26 novembre, a proposito degli abitanti di Bohío scrive: "L'Ammiraglio riteneva che mentissero: e pensava che dovessero essere della signoria del Gran Can, che li facevano prigionieri". Ed il sogno colombiano di Cipango sembra avverarsi quando gli indigeni di Hispaniola gli parlarono dell'oro di Cibao, che per assonanza molto si avvicinava a Cipango.

Già una prima volta nel Diario viene annotato, sotto lunedì 24 dicembre: "Indicavano dove si raccoglieva l'oro, parlarono di Cipango, che essi chiamano Cibao". E più oltre, sotto la data di mercoledì 26 dicembre, viene chiarito meglio: "L'Ammiraglio dice che aveva ragione, e che specialmente ce n'era a Cipango, che essi chiamavano Cibao, in tanta quantità che non ne facevano alcun conto".

Del resto, non bisogna dimenticare che nella progettazione del suo viaggio, l'Ammiraglio si era proposto di

¹ Citiamo da C. Colombo, *Il Giornale di bordo*, in "Nuova Raccolta colombiana", a cura di P.E. Taviani e C. Varela, Roma 1988. Ma v. perse, C. Colombo, *Diario di bordo*, a cura di G. Ferro, Milano 1985.

² Cfr. Il nostro saggio su *La scoperta, colombiana e l'Umanesimo del Mezzogiorno*, nel vol. A. Boscolo-F. Giunta, *Saggi sull'età colombiana*, Milano 1982, p. 49 ss.

verificare tutte quelle leggende omisi che la cultura europea aveva localizzato nell'area atlantica: che l'India era vicina alla Spagna; che secondo Aristotele e Plinio fra i confini della Spagna e le Indie era un piccolo mare navigabile in pochi giorni; se fosse vera l'esistenza della miniera di Ofir di re Salomone; o quella delle montagne d'oro dell'India; o del regno di Saba; o dell'esistenza della "terra incognita"; o dell'individuazione del Paradiso Terrestre; o delle isole piene "margaritis et lapidibus preciosibus"; od, infine, dell'esistenza delle mitiche Amazzoni e dei cannibali³.

In realtà, ci sembra che Colombo non ceda a nulla che vada oltre i confini della sua cultura e che tutto quanto egli si trovi dinanzi venga verificato da questo angolo visuale.

Tutte le isole sono, infatti, descritte minutamente nel periplo e nelle condizioni geofisiche e naturali, come poteva far solo un cartografo di grande perizia, qual era l'Ammiraglio. Vorremmo portare qualche esempio. Come Guanahani: sabato 13 ottobre: "Questa isola è assai grande e pianeggiante e con alberi molto verdi con molta acqua e una laguna in mezzo, molto grande, senza alcun monte, e tutta verde, che è un piacere guardarla".

Così pure per le isole San Salvador e Santa Maria: lunedì 15 ottobre: "Queste isole sono molto verdi e fertili e di aria assai gradevole; possono esserci molte cose che non consosco, perché non intendo trattenermi dando fondo, e voglio raggiungere molte altre isole, onde trovarvi l'oro".

Ma l'impatto con le nuove isole suscita in Colombo il ricordo delle sue esperienze di vita in terra iberica. Così quando qualcosa gli richiama in mente Andalusia e Castiglia. Così il mercoledì 17 ottobre osserva: "In questo frattempo camminai fra alberi che erano la cosa più bella a vedersi che mai si fosse vista, e la verzura era tanto abbondante e fresca come nel mese di maggio in Andalusia". E questa calda terra di Spagna viene richiamata spesso nel "Diario": sia quando si accenna al clima: "durante il giorno fa caldo e le notti sono miti come di maggio in Spagna, in Andalusia". O quando si parla dell'erba "alta come in Andalusia d'aprile e di maggio"; o quando si parla di un porto, la cui bocca "è simile alla baia di Cadice"; o dei campi della Tortuga che son migliavano a "quelli di grano nel mese di maggio nella campagna di Cordova", anzi "nemmeno la campagna di Cordova era pari". Quel tipo di campagna cordovese che torna alla mente dell'Ammiraglio osservando Hispaniola, quando afferma che "la terra è talmente lavorata che sembrava di vedere la campagna di Cordova". Lo stesso che accade col fiume che attraversava la Valle del Paradiso, che è grande "come il Guadaluquivir quando attraversa Cordova" (Haiti). L'altra regione della Spagna che sollecita l'immaginario colombiano al cospetto delle isole mesoamericane è la Castiglia. Il ricordo riaffiora nel diario colombiano, sia a proposito dei sognagli, che in Castiglia si vendevano un maravedì ciascuno; sia a proposito della flora di Fernandina, che aveva alcune piante "della stessa specie di altre che sono in Castiglia, tuttavia vi era pur sempre una gran diversità. E gli alberi di diverse specie erano in tal numero che non v'è persona che possa riconoscerli e confrontarli con altri della Castiglia".

E la Castiglia torna nel ricordo colombiano, sia a proposito della Tortuga, là dove è detto: "Trovò una grande lingua di terra e vide, all'interno, valli molto grandi e campagne coltivate e montagne altissime, tutto a somiglianza della Castiglia". Sia quando pescaron no "sogliole e altri pesci come quelli di Castiglia", mentre fino ad allora non "sera visto pesce che somigliasse a quelli di Castiglia". Sia quando udì "cantare l'usignolo e altri uccellini come quelli di Castiglia"; sia quando rinvenne "mirto e altri alberi ed erbe, come in Castiglia".

Ma nell'immaginario colombiano trova un consistente spazio il mondo insulare mediterraneo, legato alle prime esperienze di navigazione che Colombo fece in tutto il bacino del Mediterraneo, su quelle rotte tradizionali che, col piccolo e medio cabotaggio, solitamente legavano levante e ponente, porti continentali ed isole grandi e piccole. Le testimonianze che possediamo accennano a suoi viaggi levantini all'isola di Chio, alla Sardegna ed alla Corsica⁴.

³ F. Giunta, Nuovi studi sull'età colombiana, Roma 1987, p. 111 ss. Si tenga conto che nel "Diario di bordo" si può cogliere la nascita del mito dell'El Dorado; cfr. F. Giunta, La conquista dell'El Dorado, in "Due mondi a confronto", Edizioni Colombo 1992, p. 240 s.

⁴ F. Giunta, Colombo e la Sicilia, in "Atti del Convegno Internazionale su La scoperta colombiana e la cultura europea contemporanea", Palermo 1993, p. 7.

Del resto, lo confessa nel "Diario" lo stesso Ammiraglio, quando afferma: "Ho navigato per ventitré anni senza che io me ne sia mai allontanato se non per qualche breve spazio di tempo e ho visto tutti il Levante ed il Ponente" (Venerdì 21 dicembre).

E di questa esperienza mediterranea si ha notizia precisa sotto la data di lunedì 12 novembre, quando vien detto testualmente: "In questo Rio di Marte, donde partii questa notte, vi è senza dubbio una grandissima quantità di mastice e tanta più se ne potrà avere, se di più se ne vorrà, perché gli stessi alberi, piantandoli, attecchiscono presto e ce ne sono molti e molto grandi e hanno le foglie e il frutto come il lentisco, tranne che tanto gli alberi che la foglia sono più grandi di come dice Plinio, e io l'ho visto nell'isola di Chio, nell'Arcipelago".

Un discorso a parte si può fare e l'ho già fatto⁵ per i rapporti tra Colombo e la Sicilia. Un'ipotesi di conoscenza si può indirettamente evincere se si tien conto che Messina era porto necessario ed insostituibile per chi navigasse sulla via delle spezie. Colombo, a nostro parere, conobbe direttamente la Sicilia, sia come realtà geofisica che come realtà economica. Ciò appare chiaro dal fatto che la grande isola mediterranea torni subito alla memoria del navigatore genovese dinanzi alle grandi isole delle Indie Nuove, come se nel suo immaginario la Sicilia fosse sinonimo di isola grande.

Si possono prendere le mosse dal più volte citato "Diario di bordo" sotto la data, infatti, del 28 ottobre 1492, Colombo annota per Cuba che "l'isola è piena di bellissime montagne, anche se non estese in lunghezza, tuttavia son alte, e tutto il rimanente territorio è elevato come in Sicilia".

Il discorso può proseguire al di là dei dati del "Diario". Difatti l'accostamento isola grande-Sicilia, torna a proposito di Portorico, là dove Colombo scrive ai sovrani spagnoli: "Trovai un'altra isola, della quale non vidi se non la parte del nord con quella di Ponente. Secondo il mio giudizio è più grande della Sicilia e con terre più grandi e più belle, e della stessa forma, alla quale diedi il nome di S. Giovanni Battista"⁶.

Lo stesso giudizio viene espresso quando l'Ammiraglio scopre la Giamaica e ne fa un'erronea comparazione con la Sicilia: una prima volta affermando che "non è montuosa e la terra sembra arrivare al cielo, è grandissima e maggiore della Sicilia". Una seconda quando torna ad insistere: "E' più grande della Sicilia, e ha molta più terra, perché è altissima e tutta fertile e assai superiore per fertilità e per la mitezza del cielo e della terra"⁷. Siffatte annotazioni dimostrano che Colombo conobbe personalmente la Sicilia sia per le annotazioni geografiche abbastanza circonstanziate, che non si possono considerare di seconda mano, sia quando descrive con precisione la forma della Sicilia, il clima e la fertilità.

Del resto, la conoscenza colombiana dell'isola mediterranea può esser suffragata dal fatto che suoi parenti diretti operarono in Sicilia a metà nel Cinquecento.

Così che crediamo che si possa concludere che nell'immaginario colombiano il concetto di isola sollecita ricordi specifici ed emozioni, quasi un processo di incapsulamento del nuovo nel vecchio schema culturale, dato che l'Ammiraglio non fu -e non poteva, in fondo, essere- un fautore di quella necessaria contraddizione dalla quale soltanto poteva scaturire l'apertura di un avvenire poggiante sul superamento dei vecchi schemi mentali medievali. A comprova il fatto che secondo l'Ammiraglio tutto l'oro che si sarebbe raccolto nelle Indie, sarebbe dovuto servire ai Re Cattolici a realizzare un progetto medievale: la liberazione di Gerusalemme dagli Infedeli.

⁵ Ibidem.

⁶ C. Colombo, Relazioni e lettere sul secondo terzo e quarto viaggio, in "Nuova Raccolta Colombiana", a cura di P.E. Taviani, C. Varela, J. Gil e Maria Conti, II, 1, p. 213.

⁷ Ibidem, p. 313.

PROBABLE SOLUCIÓ A L'ENIGMA DEL DESCOPRIDOR: EN JOAN COLOM DE MALLORCA

Jaume E. Amengual Vicens

Per raons de temps i d'espai només exposaré d'una manera sintètica les informacions aportades als dos llibres d'en Rafel Bauzà Socias i meus titulats **El Descubridor del Nuevo Mundo** i **La verdad de Joan Colom** (Editorial Eureka, Palma, 1990), afegint-hi qualche document que vaig trobar posteriorment. Afegiré també que la veritat sobre aquest tema només la podrien saber realment el mateix Descobridor i, en tot cas, Déu. Això no obstant, crec que pot esser interessant aportar una aproximació a aquesta petita veritat o mentida humana.

I. IDENTITAT DEL DESCOPRIDOR

Fent una anàlisi dels documents fidedignes relacionats amb ell, crec que es pot arribar a unes conclusions prou significatives: el seu llinatge original era Colom (així apareix per exemple en les edicions de 1493 de la carta a en Santàngel publicades a Roma: "*Epistola Cristoferi Colom*") i el seu idioma escrit era un castellà amb catalanismes (per citar-ne alguns: cogedores, fusta, launes de arambre, cuervos marinos, forza, grucessos, mal, nácaras, pardales, pellas, toninas, sentir, trabucar). També es nota una influència semblant en alguns dels seus topònims: Ferrandina, Sant Salvador, Ferro, Sierpe, Drago o Dragó, Saona, Mona, Margalida, Martinet, Montserrat, Retrete, Iuana, Caleta, Ratas, Isabeta i, especialment, Graciosa. Aquest és un típic nom femení mallorquí dels segles XV i XVI. Amb tot això, sembla evident que el Descobridor havia d'esser originari de Catalunya, València o Balears.

També sabem o deduïm que era d'una família de navegants, son pare tengué problemes en una guerra, començà a navegar de molt jove, era d'ascendència jueva o conversa, va esser corsari del rei Renat, comte de Provença, conegué dels seus avantpassats el secret de l'existència del Nou Món, tenia gran experiència naval i militar i que tenia dona i fills forçosament abandonats al seu país d'origen.

II. LA TEORIA GENOVESA

No obstant l'anterior, ha predominat oficiosament la teoria genovesa, identificant-lo amb un teixidor de llana coetani anomenat Cristóforo Colombo. Aquesta teoria es basa en les afirmacions de Pier di Anghiera i d'altres cronistes d'Índies. Però l'affirmació de la genovesitat per part de n'Anghiera es fa a la segona edició del seu llibre "Décades", i no a la primera, i els cronistes ho diuen d'una manera insegura i confonent i multiplicant les possibles ciutats italianes natals.

També donen peu a la genovesitat, entre d'altres arguments menors, la carta a la banca de Sant Jordi i la "Institución del Mayorazgo". La carta és ambigua, diu: "*el corazón está alí de continuo*". Aquest "alí" es pot referir més a les Índies que no a Gènova, que no és citada en cap moment. Pel que fa al "Mayorazgo", sembla un document totalment apòcrif, i això per una munió de petits detalls i per, sobretot, dos molt més greus: considerar viu el príncep don Juan i vigent la línia de cent llegües a l'oest de les Açores quan ja feia quasi cinc mesos que el príncep havia mort i la línia de cent llegües a l'oest de les Açores feia quasi quatre anys que havia estat desplaçada a tres-centes setanta llegües.

En canvi, són moltes les raons que fan veure que en Cristóforo Colombo no pot esser el Descobridor. El Descobridor sembla que no sap italià gens ni mica, ni tan sols sap escriure correctament el nom del banc de Gènova, un italià -el pare Gorrino- li ha d'escriure en castellà; no posa cap topònim italià -Santo Domingo és perquè es va descobrir en diumenge-; no és teixidor de llana; no va mai a Gènova, ni

a oferir l'empresa ni a veure cap familiar, ni abans ni després del Descobriment; hi ha un cert desfasament cronològic entre els dos personatges, etc.

Considerant això i la identitat observada a l'apartat anterior, hem de concloure que el Descobridor no era, probablement, genovès, no era en Cristóforo Colombo.

III. EL DOCUMENT BORROMEI

Aquest document diu que el Descobridor és en realitat en Joan Colom de Mallorca, que per raons de política i religió encobreix la seva identitat. Sembla autèntic des del punt de vista paleogràfic -va esser estudiat i autentificat per en Manuel Rubio Borràs i per altres- i també ho és des del punt de vista lingüístic: la doctora Lucia Bertolini, especialista de la Universitat de Florència en dialectologia i textos italians dels segles XV i XVI m'ho confirma en dues cartes i arriba -sense saber-ho- a les mateixes conclusions a què havia arribat seixanta anys abans en Manuel Rubio i Borràs.

Crec, per tant, que amb el document Borromei -avui desaparegut, com tantes coses referents a Colom queda desvelat l'enigma de la identitat del Descobridor.

Desvelat, almenys, en una primera fase, perquè encara hi ha molt més.

IV. LA TRADICIÓ BALEAR

Fa uns trenta anys que en Rafel Bauzà Socias, home nascut l'any 1924 a Montuïri, poble del centre de Mallorca, conta una antiga tradició que va heretar de sa mare, dona analfabeta, segons la qual la seva família és descendent del Descobridor. Aquesta tradició és molt extensa, puntual i detallada, i en poques paraules diu així:

En Joan Colom i el seu germà Bartomeu varen néixer a Felanitx, Mallorca; una família de Montuïri d'origen jueu els va acollir de petits i els va ensenyar la navegació. Aquesta família era dipositària d'una antiga escola de cartografia i navegació que hi hagué a Mallorca. En Joan i en Bartomeu es varen casar amb dues filles de la casa, de llinatge Veny o Vey, la dona d'en Joan nomia Joana. Quan va esclarir una guerra, quan el poble es va aixecar contra el poder feudal, els dos germans hi varen participar i son pare va esser molestat per les autoritats i ells posats a preu. En Joan Colom va seguir resistint després a les muntanyes amb una patrulla d'uns cent, va esser ferit de bala en un genoll o cama, que sempre li va supurar després. En Bartomeu, en canvi, es va embarcar com a patró d'una nau amb els rebels més significats i anà a veure el rei de Nàpols i, després d'alguna peripècia, acabà treballant a Lisboa per al rei de Portugal. Un dia, la patrulla d'en Joan Colom va decidir dissoldre-se i ell amb dos més, en Miquel Ballester, de Montuïri, i en Francesc Rotlan, de Sóller, varen agafar una petita barca al port de Sóller i anaren a França. Allà, en Joan Colom va navegar per al rei. Exiliat, visitava de tant en tant la seva dona, que vivia a Biniaraix, a la vall de Sóller, desembarcant d'inèrgit a Sa Calobra. En una d'aquestes trobades, sa dona li digué que ells coneixien l'existència d'uns territoris dits Nou Món i que intentàs fer qualche cosa amb això. En Colom començà a fer gestions amb el rei de França, que fracassaren, després, a través del seu germà, amb el rei de Portugal, després amb el rei d'Anglaterra i, finalment amb els reis d'Aragó i Castella, on conegué en Santàngel, un altre convers com ell, que li va fer d'intermediari. Per consell d'un fraire franciscà mallorquí que havia conegit en un viatge a Lisboa i que en aquell moment es trobava a La Ràbida, va dissimular la seva identitat dient que era viudo i apareixent a la cort amb dos suposats fills que en realitat eren nens aportats pels frares. Quan ja han iniciat el viatge i la tripulació vol tornar arrere, ell demana tres dies i diu que en aquest temps arribaran, cosa que així passa. Quan torna, els reis el reben a Barcelona i aquí es produeix l'episodi de l'ou, que és una topada amb el gran inquisidor. Li posen un fraire companyant i l'envien al segon viatge, ell s'atura a Sa Calobra, decepcionat, a veure sa dona. Al Nou Món hi va amb el seu germà Bartomeu i un altre de més jove,

Diego o Jaume. En Miquel Ballester i en Francesc Rotlan també estan al seu costat i tenen càrrecs d'importància. A Cuba li posa el nom d'illa Joana, en honor a la seva dona. Un dia apareixen al Nou Món dos fills d'en Joan Colom: en Joan i en Francesc. Son pare no hi era i en Bartomeu Colom els torna a enviar a Espanya. El frare veu que passa qualche cosa estranya i es fa amic d'en Francesc Rotlan, que s'havia enemistat amb en Jaume i en Bartomeu Colom per una discussió sobre una obra del port, de la qual ell era l'encarregat. En Francesc Rotlan es rebel·la, però les seves famílies, a Mallorca, quan ho varen saber varen decidir seguir juntes com abans. El frare desapareix i un dia apareix una nau del gran inquisidor que agafa pres en Joan Colom i el se'n du a Espanya. En Bartomeu Colom parteix amb una altra nau, arriba primer a Sevilla i allà sap que el seu germà havia caigut en desgràcia. A Espanya en Joan Colom és interrogat i acusat de comerciar d'amagat amb or. Fan el quart viatge com a presoners per demostrar per on havien navegat i, ja de retorn, segueixen les acusacions i els interrogatoris fins que en un d'ells en Joan Colom és torturat i mort per la inquisició.

Els seus fills Joanot, Francesc i Antoni -potser també una filla o germana Margalida- segueixen a Mallorca i després lideren una altra revolta popular. En Joanot tenia una filla petita donada a dida i mor executat, el didot també, com n'Antoni i un fill d'aquest, Joan. En Francesc s'escapa. La filla d'en Joanot es casa a Montuïri, on viu represaliada durant generacions i decideix transmetre als seus descendents la narració d'aquests fets, sempre i únicament a un fill que només Joan o Rafel.

La tradició, com ja he dit, és molt més llarga i detallada. D'altres investigadors, fa un temps, i jo, més recentment, l'hem considerada o estudiada, contrastant-la amb els fets coneguts oficialment de la vida del Descobridor i amb documents descoberts de bell nou, i els resultats sempre han estat positius. L'arbre genealògic que es va fer després d'en Rafel Bauzà Socias va confirmar que, efectivament, era descendent d'una Graciosa Colom autoritzada a casar-se l'any 1538 amb en Miquel Socias, de Montuïri, i filla d'en Joan Colom de Sóller, "quondam", o sigui, "mort". Això és excepcional, ja que el llinatge Colom, propi de Sóller i Felanitx, és gairebé totalment inexistent a Montuïri. Aquesta Graciosa Colom va esser batiada el dos de novembre de 1516, era filla d'en Joan Colom de Biniaraix i, curiosament, un dels dos compars del bateig era en Francesc Rotlan, de la Alqueria del Comte, una alqueria de la vall de Sóller. També sabíem, per l'historiador Quadrado, que en Joanot Colom, líder de la Germania, tenia una filla donada a dida, que el didot és un dels primers executats, l'any 1523. També a en Quadrado es troba que l'any 1452 en Joan Colom de Felanitx és multat pel batle, veguer i escrivà a causa dels seus fills pròfugs. Hi ha també una còpia d'un document sense datar, anterior a 1598 i que podria esser de l'època en qüestió, en què apareixen bandejats en Bartomeu Colom i en Joan Colom, i el seu cap val 40 lliures. Coneixem també la sentència contra en Joanot Colom, que el disminueix a ell i a la seva progènie durant generacions. Referent probablement a ell, en Joan Colom, barreter de Mallorca, hem trobat un document de 1510 en què fa de testimoni en una acta notarial de Montuïri. També l'any 1452 hem trobat un Joan Colom, habitador de Montuïri, que compra una peça de terra. També en un document de Montuïri de 1392 hi apareix un important Jacob ben Maimó que acaba de convertir-se a la fe catòlica i ha adoptat el nom de Pere Venys. Aquest Venys passa, en els mateixos documents, a esser Veny i, després, Vey. Veim, doncs, en aquests darrers documents, que són inèdits, que la tradició de la família d'en Rafel Bauzà Socias és molt sòlida i no un invent o una al·lucinació. Contrastant també el relat que fa la tradició amb el que se sap pels textos coneguts, es nota que tot encaixa i que la tradició conta la història d'una manera més real i més viva, amb més autenticitat. El que diu la tradició concorda amb la part coherent d'allò que se sap oficialment, diu coses que no sap la història oficial i que es poden confirmar per documents nous o bé no es poden refutar pels ja coneguts.

També a la casa d'en Rafel Bauzà i Socias, que és una part de la que va esser de na Graciosa Colom, hi havia, segons conta ell i n'hi ha diversos testimonis personals, unes cartes nàutiques antigues amb el Nou Món cartografiat, instruments de cartografia i, sobretot, un llibret manuscrit que era el diari de ruta del primer viatge d'en Colom. Tot aquest material va esser destruït d'una manera ignorant per la mateixa família i el llibre d'en Colom va esser robat, tret del país i sembla que va esser venut en una subhasta a l'estrange. Ell va fer-ne la denúncia, cap a l'any 1965, però el cas va esser sobressegut. Actualment és possible que el llibret es trobi a qualche institució privada dels Estats Units (?).

Així com els escrivans varen castellanitzar el nom d'en Colom en Colomo i Colón, també el d'en Francesc Rotlan pogué esser castellanitzat en Francisco Roldán, que no se sap exactament d'on era; en canvi el d'en Ballester va quedar igual, ja que no oferia dificultats fonètiques. És sabut que en Las Casas diu que en Ballester era català, per la seva manera de parlar. És clar que quan un castellà usa aquest qualificatiu lingüísticament es pot referir a tota l'àrea catalano-valenciano-balear.

Segurament que hi ha altres mallorquins a l'entorn del Descobridor i del Descobriment, a més del ja conegit Nicolau Esteve, boter, del segon viatge o d'un Mateu Bofill. Un dels casos més interessants podria esser el desconegut Juan de Bardí, que podia esser un tal Joan Bardí o Joan Alcover àlies "Bardí", natural de Sóller, absent de Mallorca en 1503 i en 1515 i la mare del qual fa gala en un testament de posseir objectes d'or i de valor. També ho podrien esser en Francesc Bardí i en Bartomeu Rotlan, a part d'altres.

També la possible semblança física antropològica d'en Rafel Bauzà Socias amb el Descobridor és digna d'esser considerada -contrastant-la amb la descripció d'en Las Casas- i tal volta es pogués fer qualche contrast genètic amb les suposades restes que es conserven del Descobridor.

Per altra part, el coneixement cartogràfic d'uns jueus mallorquins és una cosa acceptada oficialment per als segles XIV i XV. Es lògic que no devia esser un coneixement general espontàniament, sinó que devia venir de més enrera.

Valldemossa, 9 de desembre de 1993.

LA LLENGUA DE COLOM I LA DE COLOMBO

Comunicació en relació a la ponència del professor Nito Verdera

Josep M. Ortadó i Maymó

Ja fa molts anys que em dedico a esbrinar l'antic i apassionant enigma de Cristòfor Colom, i de tot el que l'envolta. D'aleshores ençà, he fet esment moltes vegades en articles i conferències, que hi ha tres factors fonamentals que demostren indiscutiblement la nacionalitat del Descobridor. I són tan importants tots tres que, de demostrar-se'n tan solament un, aquest enigma de Colom fóra ja totalment resolt.

Doncs bé, ha arribat el moment de poder manifestar que, no solament un d'aquests factors bàsics, sinó tots tres, demostren que l'Almirall-Descobridor era català i que, per tant, la seva llengua mare era l'idioma català, que per altra part és considerat l'idioma romànic més antic.

Tanmateix, això no vol dir que no hi hagi altres factors, a més d'aquests tres, dignes de tenir en compte, però no són tan importants. Aquests tres factors són els que es refereixen a:

- a) El cognom
- b) L'heràldica
- c) La llengua

Atès que aquest *I Col·loqui Internacional d'Estudis Colombins de Barcelona* és dedicat a tractar el tema de la llengua i l'escriptura de Cristòfol de Colom, abans de parlar-ne em permetran donar una llambregada al seu cognom i a la seva indiscutible noblesa. Car en quedar diferenciat cada un d'aquests tres factors bàsics, de l'un, Colom, i de l'altre, Colombo, veurem clarament que aquests dos polèmics personatges no podien pas parlar en la mateixa llengua. I aquest és el motiu d'aquesta Comunicació.

Referent al cognom

En vida de l'Almirall mai no es va trobar un document oficial o oficiós amb el cognom *Colombo*.

A Portugal sembla que se'l coneixia per *Colom* com ho demostren algunes lletres, entre d'altres les del cronista portuguès Joao de Barros.

En un dels tres documents de pagament concedits pels reis Catòlics a Colom, se l'anomena també amb el seu cognom català *Colom*.

Epistola Christoferi Colom (cui etas nostra multum debet: de Insulis in mari Indico nuper inuentis: ad quas perquirendas octauo ante a mense: auspiciis & ere inuictissimi Fernandi Hispaniarum Regis missus fuerat) ad Magnificum dominum Raphaelem Sanxis: eiusdem serenissimi Regis Thesaurarium missa: quam nobilis ac litteratus vir Aliander de Cosco: ab Hispano ideo mate: in latinum convertit: tertio Kalendas Maii. M. cccc. xciiij. Pontificatus Alexandri Sexti Anno primo.

El cronista portugués Joao de Barros, com molts portuguesos, nomena al descobridor «Colom» en el seu llibre, Décadas de Ásia, el 1552.

En l'arxiu del fill del Descobridor, de nom Ferran, fundador de la Biblioteca Colombina de Sevilla, en un quadern de notes, s'hi troba escrit: *Cristóforo Colón*. Letra enviada al esribano de ració. 1493. En catalán".

Ferran es referia a la carta en català que el seu pare envia a Santàngel, valencià de nació catalana i escrivà de ració del rei Ferran II que, en avançar els diners necessaris per dur a terme el primer viatge de Colom, féu possible el descobriment de les mal anomenades Índies.

Epistola Christofori Co

Iom: cui etiam nra multu debet de insulte indie super Gangem
super inuenitio. Ad quas perquirendas octauo ante mensie au
spicibus tere inuictissimi fernandi Hispaniarum Regis missus
fuerat: ad magnificum dng Rapbalem Gangam eiusdem seruus
mi Regio Taurarum missa: quoniam nobilis ac fortis vir Aluader
de Colco ab Hispano Ideomare in istinu convertit: tertio klo
Mai. M. cccc. xciij. Pontificatus Alexadri. vi. Anno primo:

Facsimil de la capçalera d'una edició de la lletra de Colom a Santàngel.

Aquest fill de Colom deixà escrit: "...a mi padre le limaron el nombre". O sigui que, "le limaron" un pal de la lletra M del cognom Colom, perquè en restés una N, transformant aquest en Colón.

La docta opinió dels filòlegs és que tant el cognom Colón com el de Colomo, amb els quals se l'anomenava a la seva arribada a Extremadura i a Castella procedent de Portugal, són castellanitzacions del genuí català *Colom*.

El resultat és que el famós navegant descobridor es deia Colom. I aquest cognom, també tornant a l'opinió dels filòlegs, és indiscutiblement català. Cal puntualitzar a més que, en aquella època, aquest cognom solament existia a Mallorca i al Principat de Catalunya.

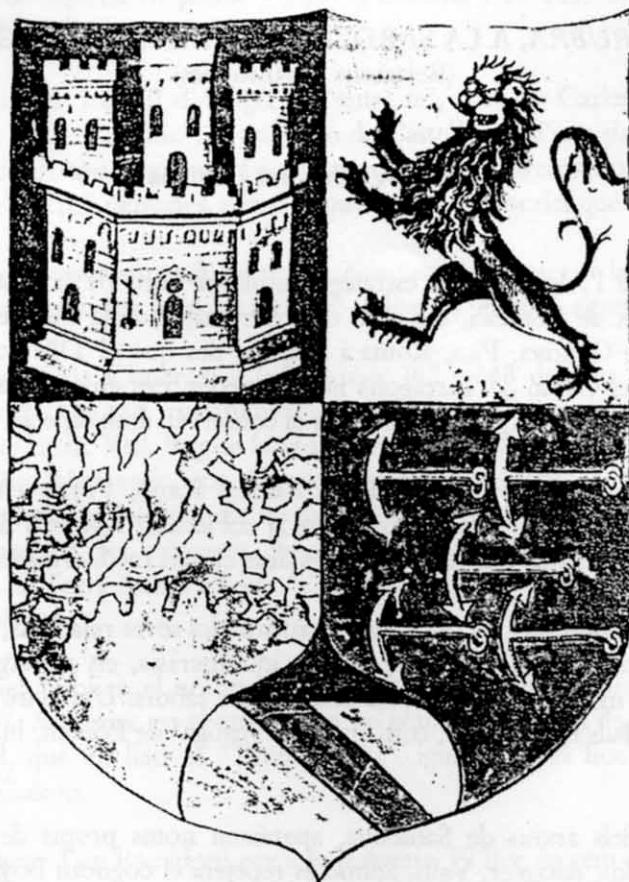
Referent a l'heràldica

El més natural, quan un personatge porta un cognom català i més si es tracta d'un noble, és que la seva heràldica també sigui catalana. Val a dir que aquest és el cas de l'Almirall i Virrei, car el seu escut heràldic és un cap de gules i una banda atzur damunt de camp d'or. L'any 1892, la duquesa d'Alba mostrà altres símbols de la noblesa de Colom. Un d'ells és una au, un colom. L'altre, un món amb una creu al damunt, el mateix dels nobles Maymó. En opinió dels heraldistes, aquests signes de noblesa són catalans. Ve a tomb recordar que el fill gran del Descobridor, Didac, entrancà amb la casa d'Alba.

Tal com sabem, i també en opinió dels mateixos defensors de la teoria genovista, Cristóforo Colombo, el genovès, no era noble ni tenia avantpassats que ho fossin.

A l'arribada de Colom a Barcelona, el maig del 1493, després del seu viatge de la descoberta, els reis Catòlics el reberen triomfalment i, a més de confirmar-li els títols d'Almirall de la mar Oceana, de Virrei i Governador General (aquests dos últims títols solament eren atorgats a Catalunya) li concediren, també, una Previsió Reial datada el dia 20 del mateix mes, actualment registrat a l'Arxiu d'Índies. Aquesta Previsió proporciona una altra prova de la noblesa de l'Almirall, car els reis li permeten conservar el seu antic escut quan diuen: "...que puede poner de más en vuestras armas... y en el otro cuadro bajo a mano derecha unas islas doradas en ondas de mar y en el otro cuadro bajo a la mano izquierda las armas vuestras que soliades tener".

Havent parlat -encara que d'una manera superficial- del cognom i de l'heràldica de Colom, ara s'escau parlar de la llengua que parlava, car aquesta és la finalitat d'aquesta Comunicació.

Noves armes de Colom

Referent a la llengua

La millor manera de poder demostrar en quin idioma o llengua parlava el Descobridor, sens dubte és analitzant els seus escrits. I aleshores, ens adonarem que gairebé mai com ara no han parlat tant unes senzilles lletres escriptes damunt d'un vulgar full de paper.

Car a més de compenetrar-nos tot llegint el que diuen aquests escrits de Colom, una vegada ben estudiats, es descobreix en el seu contingut, no solament catalanismes o frases eminentment catalanes, sinó que també s'hi troben paraules cent per cent catalanes. I allí on es veu més clar és en els diaris de bord de l'Almirall.

Sobre aquest tema, han fet interessantíssims estudis demostratius els historiadors Caius Parellada, Nito Verdera i el recentment traspassat, company i amic, Josep M. Castellnou.

Val a dir que, en els esmentats diaris de l'Almirall s'hi troben, entre d'altres, els següents catalanismes i paraules catalanes com: al longo, a derecho camino, tornáronme, tornó a ventar, yo estaba posado, corda, adobar, fusta, ampolla, setcentes, Nicolao, etc.

Tanmateix, tot això ens ve a demostrar ben clarament que la llengua que parlava el verdader Descobridor era la llengua catalana. Si encara hi afegim que Cristóforo Colombo era nat a la Gènova italiana, crec amb tota sinceritat que:

- El noble Cristòfor de Colom, el veritable Descobridor, parlava en català.
- El comerciant genovès, Cristóforo Colombo, parlava en italià.

27-11-93

TERRA RUBRA, A LA SARDENYA CATALANO-ARAGONESA
 (Relacions lingüístiques)

Ernest Vallhonrat i Llurba

El port i la ciutadella de l'Alguer, punt estratègic situat al nord de la costa occidental de l'illa de Sardenya, prop de l'estret de Bonifaci, era com el carrer major de la Mediterrània per les naus de la Corona d'Aragó i les de Gènova, Pisa, Roma i Nàpols, des que el 1384 fou repoblada per Pere el Cerimoniós, amb gent del Camp de Tarragona i del Penedès; i és en aquesta ciutat de Sardenya que encara avui dia es parla en català, i que els algueresos el conserven amb especial estima.

Un llibret del recordat escriptor i poeta alguerès, Pascual Scanu, *Vincles entre Tarragona i l'Alguer*, (1979), edició preparada per Pere Català i Roca, en la col·lecció "Episodis de la Història", mostra la relació relació històrica i espiritual que hi ha entre les dues ciutats mediterrànies.

Algueresos i tarragonins tenen motius per avivar i enfortir les seves relacions; a més de l'idioma comú, la realitat de la seva història, la similitud de la seva idiosincràsia, els paisatges i cultius que semblen transportats, fins i tot la marina, amb les seves arts, fruits i sabors. L'atractiu d'aquella filla estimada a llevant, és sorprenent per als tarragonins, com "la Mare Antiga" de Ponent, infonent als algueresos dolç amor de germanor.

En antics documents dels arxius de Sardenya, apareixen noms propis de ciutadans del Camp de Tarragona, com: Montoliu, Alcover, Valls, àdhuc es repeteix el cognom Boyl. Segons el Notari Josep Gramunt i Subiela, en el treball *Los linajes catalanes en Cerdeña*, publicat el 1958, per l'Agrupació de Bibliòfils "Stemmata". L'estimat i esmentat Pasqual Scanu, en la citada obra senyala que "el gran escriptor sard, d'ascendència catalana, Joaquim Arquer, en la seva obra *Sardiniae brevis historia et descriptio*, de l'any 1553, a la pàgina vuit diu: "ALGUER, CIVITAS EST NOVA, PARVA POPULOSA TAMEN ET MULTISSIMA, ORNATA, CUIUS INCOLAE FERE OMNES TARRACONENSIS SUNT", que traduït, diu "L'Alguer és una ciutat nova, petita però molt poblada, molt rica i ornamentada, els habitants de la qual són quasi tots tarragonins".

El Professor Scanu, a la pàgina 30, afegeix: "L'Alguer forma un centre actiu d'autèntica catalanitat. Els seus habitants portaren de la llunyana terra de conquesta el llevat fermentador d'uns costums i d'una forma de viure, de resar, de cantar i de relacions humanes, que reproduïen el caràcter genètic i l'empremta caracterial de la Tarraco Imperial".

L'historiador Salvador de Madariaga escriví en *Vida del Muy Magnífico Señor Don Cristóbal Colón* (1940), que el descobridor del Nou Món pertanyia a una família de navegants judeo-catalana, que hagué d'emigrar per qüestions polítiques i econòmiques.

En el llibre *Las Calles de Tarragona*, segles XII-XIV, escrit per Fra Andreu de Palma de Mallorca, O.F.M.C., (1958), editat per l'Institut d'Estudis Tarraconenses "Ramon Berenguer IV", al final del volum II, pàgina 171, s'indica: "A l'Arxiu General de la Corona d'Aragó, existeix un registre referent a l'antic carrer de la Nau. En un paper, nota o apuntació d'un investigador anònim, (segles XVII-XVIII), que sense esmentar la font original, ens informa que Pau Colom, constructor de naus, l'any 1453 residia al carrer de la Nau".

El cronista Gonzalo Fernández de Oviedo, contemporani de Colom, en el capítol II de *La Història de las Indias*, escriu: "Este su hijo (Cristóbal Colón), siendo mancero, e bien adocrinado, ya salido de la

edad adolescente, partió de aquella su patria y pasó a Levante". El 1453 el personatge conegut per Cristóbal Colón tindria disset anys.

En aquell temps del regnat de Joan II d'Aragó, el "sense fe", pare de Carles, Príncep de Viana, i de Ferran, que seria conegut pel "rei catòlic", la població de Castella era d'uns sis milions d'habitants, i de tres-cents mil la corona catalano-aragonesa. La ciutat arquebisbal tarragonense, amb Pedro de Urrea, comptava amb menys de tres mil personnes, número quelcom superior del que tenia l'Alguer.

El Principat de Catalunya travessava una de les majors crisis econòmiques de la seva història. Els negocis de la mar estaven en ruïna, i les naus del litoral salpaven envers altres parts, a la recerca de supervivències.

L'investigador peruà Luis Ulloa Cisneros, a les pàgines 142 i 143 del seu llibre *Noves proves de la catalanitat de Colom*, escriu: "Un cert mapamundi que Bartolomé Colom hauria dibuixat a Londres el 1488, per presentar-lo al rei Enric VIII. Segons la *Historiae*, un d'aquests Mapamundi es trobava entre els papers de Colom que, Don Hernando, son fill, posseïa. Fra Bartolomé de las Casas parla en el seu moment com si ell en persona hagués vist dit mapamundi. En aquest mapamundi, escriu las Casas, es llegeix una inscripció que en les primeres línies diuen així: "Ianua cui patria est nomen cui Bartholomeus Columbus de Terra Rubra edidit...". *La Història...* diu que els Colom signaven d'aquesta manera abans de la Descoberta.

La revista italiana "Airone" publicà, el novembre de 1982, una separata sobre: *Alghero-Capo Caccia: il Promontorio Più Bello Della Sardegna*, en el qual figura un planell del litoral de l'Alguer amb el topònim "P. Terra Ruja", en sard, que en llatí és "Terra Rubra", igual com el lloc d'on es deien que eren procedents els navegants Colom.

No hi ha dubte que es tracta d'un lloc idoni per a la pirateria. El lloc és avui conegut per "Porticiolo", (el petit port), on existeix encara una torre de guaita, situada al final d'un estret i curt braç de terra que s'endinsa a la mar i, evidentment, en aquella cala la terra és roja.

Joan II d'Aragó, el 1460, havia declarat plaça fortificada la ciutadella de l'Alguer, per a defensar-la de les invasions pirates, que freqüentment saquejaven aquella costa. L'Alguer i Càller eren els dos únics ports francs per als corsaris a tota l'illa de Sardenya. És possible que aquella família de navegants judeo-catalana elegís aquell punt per situar el seu quarter general, si actuaven com a corsaris en favor d'alguna potència reial. Punt situat enmig de la ruta marítima de més tràfec, l'estret de Bonifaci, prop del port natural més gran de la Mediterrània, on devien acudir les naus en trobar-se amb temporals i en algun altre problema. En tal cas es devia passar enfront del portet de "Terra Ruja", o "Terra Rubra", al costat mateix de la "Cala de l'Infern", a poca distància de la qual i enfront mateix, es trobava l'"Illa Foradada", travessada per un túnel natural on es podien amagar les naus pirates per sorprendre, acorralar i atacar les naus carregades de mercaderies que devien entrar al Port del Comte, molt proper de la població catalana de l'Alguer, on podien negociar els botins aconseguits en els abordatges, tractant amb camperols i en el propi idioma, en català.

El territori de la Sardenya pertanyia a la Corona d'Aragó, i l'Alguer era considerat com un important port estratègic. El rei Ferran havia aconseguit que es nomenés arquebisbe de Torres el seu amic i paisà Berenguer de Sos. El Port de Torres es troba situat al Golf d'Asinara, al nord de Sardenya, prop de l'Alguer. La zona estava ben controlada per a qualsevol moviment humà i econòmic. Entre el tornaviatge del Descobriment i el Segon Viatge de Colom, a la primavera de 1493, l'esmentat Arquebisbe es trobaria a Barcelona amb la cort dels Reis Catòlics. A la Catedral d'aquella ciutat imposaria com a prevere a Joan Rodrigo de Fonseca, que en un mes havia passat de sotsdiaca a diaca i prevere, carrera veloç i significativa del clergue que, immediatament seria nomenat capitost de la "Casa de Contractació", de Sevilla, i també confessor de la reina Isabel de Castella.

Bernat Boyl, el frare clergue i secretari particular del rei Ferran, el 1481 el trobem comandant una galera de l'almirall Vilamari, a Sardenya, on havia acudit per l'alçament del Marquès d'Orestiana contra la Corona d'Aragó.

Trobem que hi havia en aquella època del regnat de Joan II i del seu fill Ferran II d'Aragó, amb els pontífexs Borja, Calixte III i Alexandre VI; el rei, a Nàpols, Alfons V el Magnànim, germà de Joan II d'Aragó; clergues al servei de la Corona, des de l'Arquebisbe de Tarragona, Pere de Urrea, navegant i militar; Bernat Boyl, frare clergue navegant i diplomàtic, secretari particular del rei Ferran II d'Aragó; Berenguer de Sos, arquebisbe de Torres i navegant; Joan Rodrigo de Fonseca, eclesiàstic, cap de la "Casa de Contractació", de Sevilla, que controlava tot el tràfec de persones i mercaderies que entraven i sortien pel Nou Món, i que també seria confessor de la reina Isabel i Bisbe de Badajoz, a la frontera amb Portugal.

L'Alguer i el seu entorn havia estat domini ligur o genovès, segons el professor Vitorio Monti, que estudià l'origen del topònim Alguer. En l'article "Una pagina di storia locale-Alghero", de villa genovesa a ciutat catalana", (revista fuori Testo), Alguero 1981, núm. 2, pàgina 37-41), es diu que l'Alguer fou fundada per la família Dòria, de mercaders i navegants genovesos, cap a l'any 1276.

En una acta del notari Giovanni Finamore (Archivio di Stato de Gènova, cartulació núm. 22, carta 43 v.), consta que el 14 de febrer de 1282, Ianfranco Spinola, Baldasare Spinola i Romino di Negro avalen a favor de Brancaleone Doria, que havia comprat a Conrado Malaspina, el mateix dia, Castell-Genovès, Castell-Dòria i l'hospital d'Anglona.

Mercaders del llinatge Spinola i Di Negro els trobem en activitats mercantils, amb el navegant Cristóbal Colón. Salvador de Madariaga, en les pàgines 43 i 110 de la seva obra ja esmentada, es refereix que l'any 1479 Cristóbal Colón figurava en una acta notarial registrada a Gènova, com a enviat a l'illa de Madeira, per comprar sucre destinat a Paolo di Negro.

Enric Bayerri, en la seva obra *Colón, tal cual fué*, diu: "Existeix un document de gran valor que restableix la realitat objectiva amb força decisiva". Es refereix Bayerri a la llista de les ordres de pagament que accompanyaven el Codicili que Colom rectificà en el seu llit de mort, a Valladolid, el 19 de maig de 1506. En aquesta llista hi ha alguns genovesos i, entre ells, els hereus dels dos patrons i capitans de les naus enfonsades en combat el 13 d'agost de 1476; aqueixos hereus són Paolo di Negro i Baptista Spinola, ambdós del llinatge d'aquells mercaders que el 1282 avalaren a favor del genovès Brancaleone Dòria, la compra de tres grans propietats fortificades, al nord de l'illa de Sardenya, prop de l'Alguer.

Si aquesta era la "Terra Rubra" de la qual es deien procedents els Colom, es podria anomenar el Descobridor "vir ligur", com l'anomenava Pietro Martir d'Angleria, el cronista milanès a la Cort d'Aragó, en relatar l'arribada de Cristóbal Colom a Barcelona davant els Reis Catòlics, el 3 d'abril de 1493, que el va titular com "l'home de la Liguria". El cronista, que sabia bé qui era Colom, no el podia anomenar amb propietat genovès, i no ho va fer, però si podia dir-li "ligur", si procedia d'aquella "Terra Rubra" de Sardenya, genovesa i catalana.

Tarragona, setembre 1993.

ÒMNIUM CULTURAL